

Montse Tenas i Busquets
Lluís Vila i Bonamusa
Estrat SCP

Vil·la romana de can Terrés Projecte Arqueològic

Monografia

Caldarium dels banys de la vil·la romana de can Terrés. Fotografia: Eva Bertran.

INTRODUCCIÓ

La vil·la romana de can Terrés (la Garriga, Vallès Oriental) és un dels jaciments arqueològics més paradigmàtics en la investigació del procés de romanització del nord de la península. Gaudeix d'una llarga tradició d'investigació arqueològica que es remunta a la darrerïa del segle passat i que culmina durant els anys setanta, quan la Diputació de Barcelona va treure a la llum l'edifici dels banys de la vil·la (*balnae*). L'excavació d'aquest edifici, clar exponent de l'arquitectura termal itàlica, va posar en evidència el gran potencial arqueològic del jaciment, que únicament ha estat excavat en un 7%.

L'any 1977, quan van finalitzar les campanyes de la Diputació de Barcelona, la vil·la va quedar abandonada i les estructures excavades van entrar en un alarmant procés de degradació que en feia témer la desaparició. L'any 1983, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat i el Museu de Granollers van dur a terme una primera campanya de prospecció que tenia per objectiu delimitar l'extensió del jaciment més enllà de l'edifici dels banys i obtenir la informació necessària per a elaborar un projecte de recerca que possibilités la continuació de les excavacions. Malauradament, aquesta iniciativa no va trobar continuïtat i, després d'aquesta intervenció, el jaciment va tornar a quedar abandonat sense que s'hagués pogut posar fre a la degradació, cada cop més palpable, de les estructures excavades.

L'any 1989, l'Ajuntament de la Garriga va començar a prendre part en aquesta problemàtica i va demanar la supervisió d'unes obres que afectaven la zona arqueològica de can Terrés. Arran d'aquesta campanya, el consistori municipal va sol·licitar l'assessorament de l'equip sotasignat, que l'any 1990 va presentar un avantprojecte de protecció del patrimoni municipal¹ en el marc del qual, l'any 1993, es va dur a terme la primera campanya de restauració de l'edifici dels banys. L'any 1994, Es-

trat SCP² va presentar el *Projecte Arqueològic de can Terrés*, projecte marc que defineix les línies d'actuació prioritàries per a la recuperació del jaciment, les quals es poden resumir en els objectius següents: 1) l'aplicació immediata de mesures de protecció física i legal del jaciment, 2) la dinamització cultural de la vil·la i 3) l'establiment d'un programa de recerca que permeti reemprendre les investigacions a curt termini.

La primera fase de desenvolupament del projecte³ es va dur a terme entre 1994 i 1996 i va estar centrada, majoritàriament, en l'aplicació de les mesures de protecció física i legal. Pel que fa a la protecció física, s'han efectuat tres campanyes de restauració destinades a recuperar l'edifici dels banys i les altres estructures excavades de la vil·la. Quant a la protecció legal, l'any 1996 es va presentar al Departament de Cultura de la Generalitat l'expedient per la declaració de la vil·la com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN), declaració que atorgarà al jaciment el reconeixement oficial de màxima categoria i la protecció legal inherent que inclou la Llei de 30 de setembre de 1993 del Patrimoni Cultural Català.

La redacció de l'expedient està basada en una àmplia campanya de prospecció geofísica i arqueològica efectuada l'any 1995 que ha permès delimitar, amb força precisió, l'extensió del jaciment i la zona a protegir. Així mateix, també s'ha dut a terme una recopilació exhaustiva de les notícies —escrites i orals— que donen testimoni del descobriment de la vil·la i de les diverses campanyes d'excavació realitzades de 1870 ençà. D'altra banda, l'any 1996 es va iniciar l'inventari de les col·leccions arqueològiques inèdites procedents d'aquestes campanyes que es conserven en diversos museus i en col·leccions particulars. Aquesta tasca ha fet possible que la vil·la romana de can Terrés sigui el primer jaciment de Catalunya que en la seva proposta de declaració de BCIN no sols inclogui les estructures arqueològiques sinó també els materials excavats.

1 L'Avantprojecte de Protecció del Patrimoni Històric i Arqueològic de la Garriga va ser elaborat per les arqueòlogues Judit Orri i Montse Tenas.

2 Equip format pels arqueòlegs sotasignats i la restauradora Sílvia Garriga.

3 El finançament del Projecte Arqueològic de can Terrés ha estat assumit de manera majoritària per l'Ajuntament de la Garriga i gaudeix de la col·laboració dels propietaris del terreny on s'ubica el jaciment (senyors Camp), del Departament de Cultura de la Generalitat i de la Diputació de Barcelona. Estrat SCP es fa càrrec del desenvolupament.

Aquest article pretén revisar l'estat de la qüestió de les investigacions arqueològiques de la vil·la de can Terrés. La primera part està destinada a descriure les intervencions efectuades entre 1870 i 1989 i incorpora informació inèdita recuperada a partir de les fonts orals i de mecanoscrits inèdits. La segona part presenta els resultats de les campanyes de prospecció realitzades l'any 1995, les quals han aportat dades fonamentals per al coneixement de la dinàmica històrica de la vil·la. Finalment s'ofereix una interpretació detallada de l'edifici dels banys, el qual, fins a aquests moments, no gaudia de cap estudi arqueològic exhaustiu.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

La vil·la romana de can Terrés està emplaçada al sud del nucli urbà de la Garriga, a la part més elevada d'una terrassa fluvial situada a la riba esquerra del riu Congost. Els terrenys que ocupa la vil·la estan delimitats de forma natural per dues torrenteres: al nord, el Torrent de Malhivern i al sud, el Torrent de can Grau.

El jaciment rep el nom de can Terrés per la proximitat de la masia del mateix nom, situada a l'oest de les restes de la vil·la. L'existència d'aquest mas i de l'ermita d'origen romànic de Santa Maria del Camí són un indicatiu de la ubicació privilegiada de la vil·la, a la mateixa entrada del Congost, controlant un pas natural utilitzat des de la prehistòria per a comunicar la plana del Vallès amb la plana d'Osona.

La localització en coordenades UTM, segons la *Cartografia Militar de España* (Mapa General, Serie L, la Garriga, 37-14/364, Escala 1:50.000), és de 31TDG 408137, i l'altitud, segons l'Institut Cartogràfic de Catalunya (FMTN 364, Full 292XII2, Escala 1:5.000), és de 229,56 metres sobre el nivell del mar.

L'accés al jaciment s'efectua per la carretera N-152 de Granollers a la Garriga. Passat el punt quilomètric 36, la carretera travessa el torrent esmentat, el qual és paral·lel al camí veïnal anomenat també de Malhivern. Aquest camí dona accés directe a la part excavada del jaciment, actualment visitable⁴.

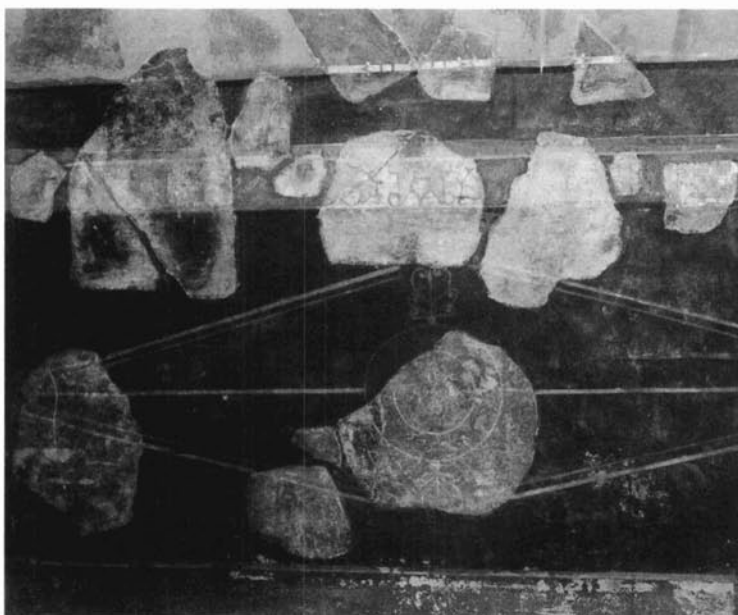
HISTÒRIA DE LES INTERVENCIONS

Les troballes arqueològiques més antigues de can Terrés no es refereixen pròpiament a la vil·la sinó a la capella de Santa Maria del Camí. L'historiador Josep Maurí i Serra recull alguns documents de l'arxiu de can Terrés, datats al principi del segle passat, on es menciona la troballa de sepultures humanes pels volts de la masia i de la capella (J. Maurí, 1949, pàg. 15). Tot i que és probable que es tracti de sepultures medievals relacionades amb l'esmentada capella, no es pot descartar la possibilitat que pertanyin a l'època romana a causa de la proximitat de la vil·la i de la via romana del Congost. De fet, Francesc Carreras Candi, en la seva *Geografia Comarcal de Catalunya*, referia que l'any 1842 es va trobar, al mas Terrés, una làpida romana que mesurava aproximadament un metre de longitud (F. Carreras Candi, 1980, pàg. 163).

Les primeres descripcions del jaciment daten del final del segle XIX i van ser publicades a les memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques⁵ i del Centre Excursionista de Catalunya (P. Alsius, 1888; R. Arabia i Solanes, 1880; E. Canibell, 1878; J. Fiter, 1881). Tal com expliquen aquestes memòries, en aquest període, el jaciment conservava nombroses estructures romanes de caràcter monumental mig amagades sota el bosc d'alzines centenàries de la Xambonera. La vil·la és descrita com un gran edifici format per nombroses cambres i apartaments, algun dels quals conservava fins i tot part de la coberta amb forma de volta.

4 El jaciment de can Terrés és visitable des de l'any 1994, quan, en el marc del programa de dinamització cultural de la vil·la, es va dur a terme una primera campanya d'arranjament de l'entorn, que incloïa l'adequació d'un camí d'accés i la instal·lació d'una barana protectora. Aquell mateix any es va editar un tríptic divulgatiu i es va endegar un servei de visites guiades adreçat a un públic general. L'any 1996 es va dur a terme una campanya de promoció a les escoles del municipi. Enguany, aquest programa s'ha fet extensiu a tots els grups escolars de la comarca. El servei de visites es pot contractar mitjançant el Punt d'Informació Juvenil de l'Ajuntament de la Garriga.

5 Aquesta entitat, fundada l'any 1876, va ser precursora del Centre Excursionista de Catalunya i va contribuir enormement a la conservació del patrimoni arqueològic català.

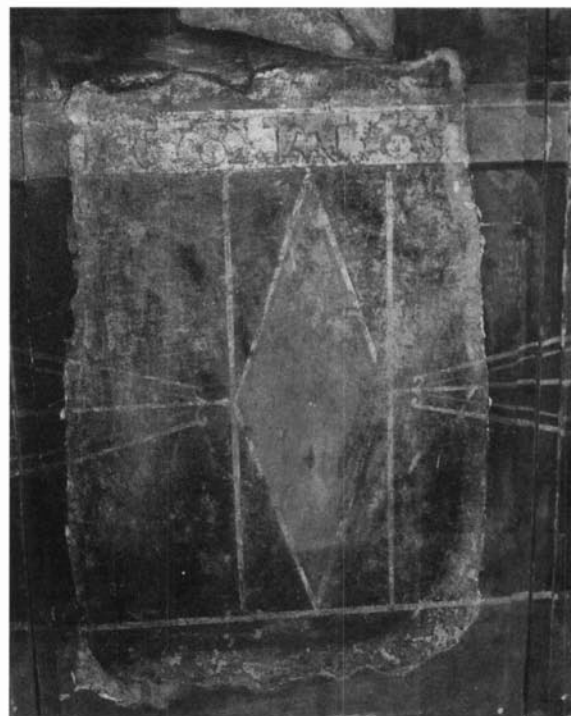

Pintures murals del III estil pompeià (25-45 dne).

Corresponen a la decoració de la part inferior d'una paret.

Estan constituïdes per un fris de 8 cm que combina ponzelles de lotus i màscares fantàstiques i un sòcol de 50 cm decorat amb rombes i losanges. Museu Episcopal de Vic.

Fotografies: Eva Bertran.

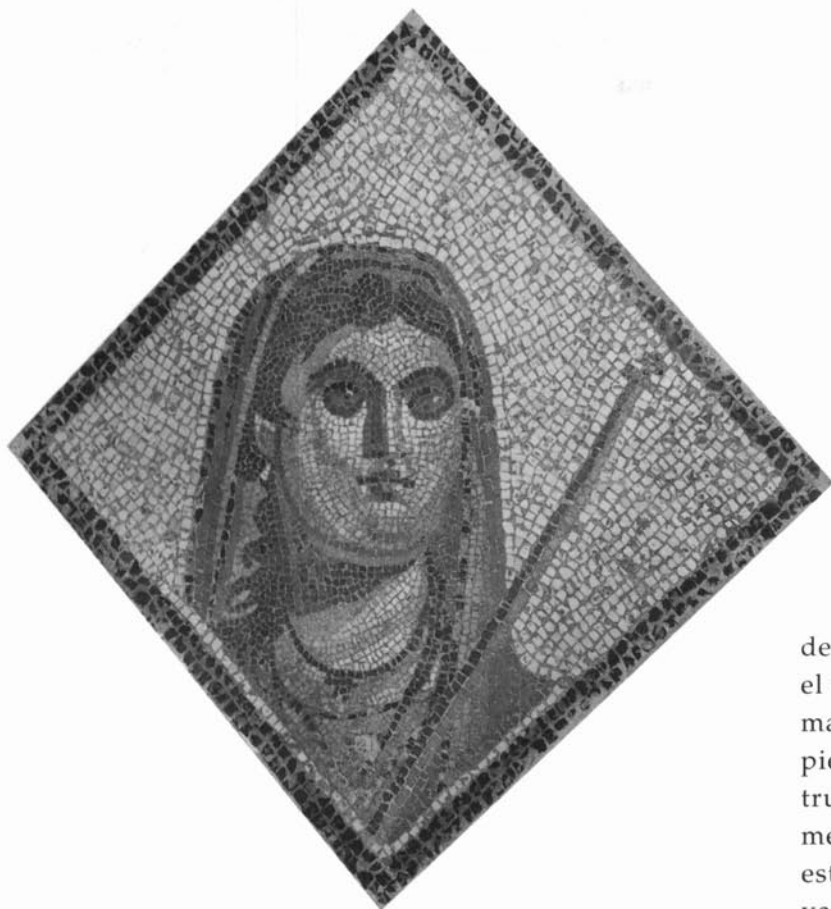
És d'especial interès la menció d'un mosaic força trencat i amb la decoració perduda, ja que es tracta del primer testimoni de la decoració musiva de la vil·la. També és de destacar el descobriment de dues peces constructives de marbre blanc (un fragment de cornisa i un altre de columna) que aparegueren vers l'any 1870 en fer unes obres a la finca. Ramon Arabia, soci fundador i president de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, ja va relacionar aquestes peces amb un edifici romà de característiques monumentals: un palau, unes termes o un gimnàs (R. Arabia, 1880).

Eudald Canibell, soci fundador de la mateixa associació, comenta que vers l'any 1878 el propietari de la finca de can Terrés (Carles de Rosselló i Bordoi) va endegar una de les primeres excavacions de què hi ha constància. Aquesta intervenció va conduir al descobriment d'un dipòsit hidràulic que va relacionar amb una instal·lació termal o amb una vil·la romana opulenta (E. Canibell, 1878).

Josep Maurí esmenta que el canonge de Vic, Jaume Collell, també va dur a terme, en data indeterminada, algunes excavacions a can Terrés (J. Maurí, 1949). És possible que fos el mateix canonge qui diposites al Museu Episcopal de Vic algunes de les restes arqueològiques més representatives del jaciment. Es tracta d'un fragment escultòric de marbre blanc, unes pintures murals del III estil pompeià i un fragment de mosaic d'*opus tessellatum* policrom⁶.

Durant les primeres dècades del segle actual, el bosc de can Terrés va esdevenir escenari de l'aplec de la Mare de Déu del Camí, conegut també com la *fiesta del bosc*. Els documents de l'època esmenten el bosc com el "Teatre de la Naturalesa". De fet, les alzines i els roures centenaris del bosc gran de can Terrés es van convertir en un escenari real en el qual s'estrenaren poemes dramàtics i obres teatrals de renom nacional. L'antic masover de can Terrés, Joan Rocasalbes, recorda algunes de les estructures romanes que havien de desaparèixer amb la tala del bosc. Segons aquest informador, la concentració

⁶ També es menciona com a procedent de can Terrés un cap femení, molt desgastat, identificat amb la deessa Venus (J. Rodà, 1989, pàg. 58-59). Segons J. Maurí (1949, pàg. 16), l'esmentat cap no procedeix del jaciment de can Terrés, sinó de l'olivari d'en Pedrals.

Mosaic d'*opus tessellatum* policrom.

Començament del segle III dne. Segons Godoy (1992), formaria part d'una composició més gran que evocaria el tema de les quatre estacions. La part conservada, constituïda per un rostre femení amb un vel, podria representar l'estació de l'hivern. El mosaic, que va ser registrat al Museu Episcopal de Vic al final del segle passat, procedia de "la vil·la romana de la Garriga" (amb tota probabilitat, can Terrés).

Fotografia: Eva Bertran.

més important de murs es trobava a l'est de l'edifici dels banys. Així mateix, al límit oriental de la vil·la destacava la presència d'un mur aliniat amb el petit aqüeducte que, encara actualment, travessa el torrent de Malhivern. Deixant de banda el nucli principal de la vil·la, Joan Rocasalbes també va efectuar algunes troballes pels volts de la capella de Santa Maria del Camí, on, a causa de les tasques d'enjardinament de l'entorn, van aparèixer dues tombes que van tornar a ser tapades per ordre dels propietaris de la finca.

El bosc de can Terrés va ser talat vers els anys quaranta i la zona es va dedicar al conreu de cereals i d'avellaners. Poc després de la tala, el garriguenc Josep Ramos va efectuar una excavació a la terrassa superior del camp en una zona situada immediatament a l'est del que posteriorment es coneixeria com edifici dels banys, llavors encara per descobrir. El permís d'excavació el va proporcionar Martín Almagro, aleshores director del Museu Arqueològic d'Empúries. L'excavació, que va durar aproximadament un mes, va posar al descobert tres habitacions pavimentades amb *opus signinum*. Estaven arreglades en direcció nord-sud i es trobaven força arrasades. Un cop acabada la intervenció, van tornar a ser tapades per a no dificultar les tasques

de conreu. Això no obstant, segons ha testimoniats el mateix Josep Ramos i també Jaume Cors (antic masover de can Terrés), pocs anys després els propietaris de la finca van ordenar que fossin destruïdes per tal de poder-hi plantar avellaners. Jaume Cors recorda que amb la destrucció d'aquestes estructures va aparèixer una gerra de ceràmica que va ser cedida a la propietat.

La família Rosselló també va efectuar, en data desconeguda, una petita excavació al sector septentrional del jaciment, concretament al marge del camí de Malhivern. Aquesta excavació va donar com a resultat el descobriment d'unes estances pavimentades també amb *opus signinum*. D'aquestes estances, actualment només roman el perfil de diversos paviments sobreposats, l'existència dels quals seria recollida per Josep Maurí al final dels anys quaranta (J. Maurí, 1949, pàg. 16).

Entre els anys 1943 i 1947, les tasques de rompuda dels camps van provocar el descobriment fortuït d'una tomba al sector meridional del jaciment. La troballa la va efectuar Joan Rocasalbes en llaurar els camps. Les relles de l'arada van posar al descobert un esquelet que va resultar arrencat sense que fos possible observar si els ossos presentaven connexió anatòmica. La manca d'elements de coberta o de contenció podria indicar que es tractava d'un enterrament en fossa simple, tot i que no es pot descartar que corresponguessin a un abocament o a una deposició secundària. Aparentment, l'esquelet pertanyia a una persona adulta. El caràcter fortuït de la troballa i la manca de documentació impedeixen formular conclusions sobre la cronologia d'aquesta tomba.

Entre els anys 1940 i 1949, Josep Maurí va dur a terme una de les primeres prospeccions conegudes del jaciment, la qual va ser publicada l'any 1949 en el primer volum de la seva *Història de la Garriga*. Arran d'aquesta prospecció, Josep Maurí va observar l'existència de diverses edificacions adscrites a diferents èpoques, entre les quals va destacar un dipòsit recobert amb estucs, algunes parets i paviments romans i un mur amb contraforts associat a una estructura absidal que va relacionar amb la desapareguda església i el monestir de Xixilo (J. Maurí, 1949, pàg. 15). A la Fundació Maurí de la Garriga es conserven diversos fragments ceràmics i escultòrics que Josep Maurí va recollir de la superfície del jaciment. Entre aquests fragments destaca una escultura elaborada amb *Giallo Antico* de Chemtou (Tunísia), que segons Isabel Rodà representa Dionís jove amb els cabells llargs que li cauen damunt les espatlles (I. Rodà, comunicació personal).

L'any 1961, el garriguenc Joan Hernandes i un grup de col·laboradors del poble van endegar una campanya arqueològica destinada a excavar l'esmentada estructura absidal. La campanya va resultar d'una importància fonamental per al jaciment ja que, tal com va destacar el canonge de Vic, mossèn Eduard Junyent, fou possible constatar que aquella estructura no corresponia a una església, sinó que forma-

va part d'un edifici molt més antic: els banys privats d'una vil·la romana (*balnae*). Concretament, es van descobrir dues estances bessones que van ser identificades com les sales calentes dels banys: el *caldarium* (sala de banys calents) i el *laconicum* (sauna). L'excavació del *caldarium* va ser de gran interès, ja que va permetre la recuperació dels elements principals del sistema de calefacció subterrània dels banys (*hypocaustum*). D'una banda, es van trobar *in situ* les columnetes (*pilae*) que sostenien el paviment sobreelevat i que afavorien la circulació de l'aire calent procedent del forn. El paviment va aparèixer totalment ensorrat i fragmentat. D'altra banda, es va documentar una gran quantitat de teules amb apèndix (*tegulae mammatae*) i de tubs ceràmics (*tubuli*) que originalment havien folrat les parets de la sala formant un espai buit vertical a l'interior del qual també circulava l'aire calent (J. Hernandes, 1992, pàg. 3). Una vegada acabades les excavacions es van tornar a tapar les estructures exhumades per a evitar que es malmetessin.

Deu anys després d'aquesta intervenció, l'any 1971, un grup d'aficionats locals va reemprendre, de manera asistemàtica, l'excavació de les sales calentes dels banys. Joan Hernandes va sol·licitar aleshores la col·laboració del Departament d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona per tal d'introduir

Les sales calentes dels banys durant les excavacions de l'any 1961. Destaquen les columnetes (*pilae*) que sostenien el paviment sobreelevat del *caldarium*.

Fotografia: Joan Hernandes (Arxiu Saraueta).

una metodologia arqueològica a les excavacions de can Terrés. El doctor Miquel Tarradell va organitzar un equip d'estudiants d'Arqueologia d'aquesta Universitat que havien d'iniciar una nova campanya el mes de juny de 1972. Això no obstant, aquest mateix any, els terrenys, ben comunicats per carretera i ferrocarril, van ser venuts a un nou propietari. Aquest fet va provocar que es requerís, amb caràcter d'urgència, la intervenció de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona. Les excavacions es van dur a terme el mateix mes de juny, però en comptes de ser dirigides pel doctor Tarradell ho van ser per Ricard Pascual (membre de l'Institut) i per Josep Estrada (membre del Museu de Granollers). Els resultats òptims de la primera campanya i la bona predisposició dels nous propietaris de la finca, els senyors Camp, van afavorir la continuació de les excavacions, que es van perllongar fins a l'any 1977 en règim de camp de treball obert els caps de setmana. Aquesta llarga etapa d'excavacions, de quasi sis anys de durada, va estar centrada, prioritàriament, en l'edifici dels banys, que va ser descobert i interpretat en la seva totalitat. El material recuperat va permetre oferir, per primera vegada, una cronologia àmplia del jaciment, que abastaria des del segle I ane fins el segle IV dne (J. Barberà i R. Pascual, 1973; R. Pascual, 1976 i 1977).

Les excavacions sistemàtiques es van interrompre fins a l'any 1983, moment en què l'Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers endegà, sota la iniciativa del Servei d'Arqueologia de la Generalitat, una campanya de prospecció del jaciment. Aquesta campanya tenia per objectiu delimitar l'extensió de la vil·la, precisar-ne la cronologia i efectuar la planimetria de l'edifici dels banys. La intervenció, dirigida per Jordi Pardo i Albert Bacaria, va permetre determinar una superfície mínima de 3.500 metres quadrats construïts, sense considerar el límit occidental. La dispersió dels materials i de les estructures va indicar l'existència de dos períodes d'ocupació destacats: la fundació de la vil·la, establerta a mitjan segle I dne, i una segona etapa de reconversió i ampliació datada a la darrereria del

segle III dne (J. Pardo 1984; A. Pàmies i J. Pardo 1987).

Les excavacions van romandre novament aturades fins a l'any 1989, quan l'Ajuntament de la Garriga va sol·licitar la supervisió arqueològica d'unes obres de la Companyia Telefònica a la terrassa inferior del jaciment. Les obres afectaven una zona inèdita fins aleshores que no havia estat considerada en la prospecció de 1983. La intervenció, efectuada per Montserrat Tenas i finançada per la mateixa Companyia Telefònica i el Museu de Granollers, va fer possible la documentació de diverses restes estructurals datades entre el segle I ane i el II dne que ampliaren considerablement la superfície coneguda de la vil·la (J. Orri i M. Tenas, 1990).

RESULTATS DE LES CAMPANYES DE PROSPECCIÓ DE 1995

Prospecció geofísica

La prospecció geofísica de la vil·la de can Terrés va ser realitzada per l'enginyer Joep Orbons, de la fundació holandesa RAAP (Regional Archeologisch Archiverings Project), en col·laboració amb Estrat SCP. El sistema de prospecció utilitzat va ser la mesura de la resistivitat. Tal com van demostrar les campanyes de prospecció arqueològica de 1983 i 1989, el sòl on està ubicat el jaciment és sec i conté força pedres. A més, les estructures arqueològiques no estan enterrades a gaire profunditat. En aquestes condicions, la millor opció per a conèixer l'extensió de les restes arqueològiques és la resistivitat⁷.

La resistivitat es pot definir com la resistència que oposa el terreny al pas d'un corrent elèctric. Aquesta resistència o resistivitat està determinada per la humitat i pel tipus de sòl. Les estructures antròpiques presenten, normalment, una resistivitat diferenciada de la del subsòl. L'enregistrament d'aquestes diferències es plasma en un mapa en el qual els canvis que provoquen les estructures ar-

7 Possiblement, la prospecció magnetomètrica no produiria uns resultats tan satisfactoris perquè l'àrea a prospectar conté metalls en superfície que distorsionarien els mesuraments. A més, les estructures arqueològiques estan construïdes amb roca sedimentària, la qual, a diferència dels maons i de la roca ignia, no produeix anomalies magnètiques.

Prospecció geofísica efectuada el mes d'abril de 1995
a la vil·la romana de can Terrés.
Fotografia: Estrat, SCP.

queològiques es mostren diferenciats del sòl que les envolta mitjançant una escala de colors que marca la intensitat dels mesuraments. Cal tenir en compte, no obstant, que els canvis en la composició geològica del subsòl també poden provocar alteracions en el nivell de resistivitat. Per aquest motiu, és aconsellable intentar determinar la naturalesa d'aquests canvis i obtenir informació complementària a través de la presa de mostres de sòl o, tal com es va fer a can Terrés, de l'obertura de sondeigs arqueològics.

La superfície total prospectada a can Terrés va ser d'1,79 hectàrees repartides entre la terrassa superior (1,6 hectàrees) i la terrassa inferior (0,19 hectàrees). L'amplitud de l'àrea prospectada va permetre delimitar, de manera exhaustiva, la superfície de la vil·la, que es concentra majoritàriament a la terrassa superior. Tal com apuntaven els resultats de la campanya de 1983, l'agrupació principal d'estructures es troba a la part central i a la meridional de la terrassa superior, immediatament a l'est de l'edifici dels banys. En aquest sector, la mesura de la resistivitat va permetre definir la presència d'un conjunt d'estructures orientades de nord a sud que ocupaven una superfície d'uns 1.400 m².

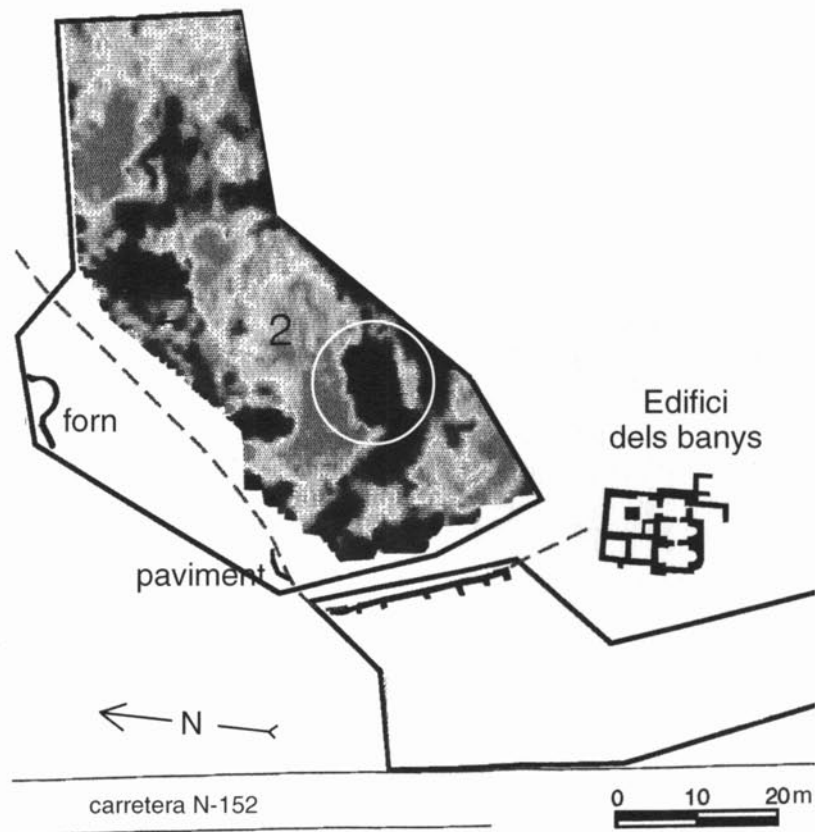
A l'extrem septentrional d'aquesta mateixa terrassa es van detectar diverses línies de resistivitat elevada que delimitaven estructures conservades

de manera més deficient a causa d'una intensitat més gran de l'activitat agrícola. De fet, en aquest mateix sector, la informació oral situava diverses estructures que van quedar seriosament afectades per la tala del bosc i la posterior plantació d'avellaners. Això no obstant, l'elevat grau de definició d'aquest tipus de prospecció va permetre localitzar una de les úniques estructures conservades en aquest sector de la terrassa, la qual va ser documentada en una cata efectuada durant la campanya de prospecció arqueològica de la vil·la (sondeig núm. 1).

La zona de connexió entre les estructures septentrionals i les meridionals de la terrassa superior no va poder ser definida a causa de la presència d'una banda ampla de valors de resistivitat elevada que, tal com es va comprovar posteriorment a les rases de prospecció mecànica, correspondria a l'antic llit del torrent de Malhivern. Aquesta banda distorsionava els resultats fins al punt d'amagar els valors més inferiors, que correspondrien a les estructures antròpiques. Immediatament al sud d'aquesta banda, es va documentar una segona banda longitudinal que l'enginyer va relacionar amb un camí de cronologia indeterminada que mesurava 3 m d'amplada màxima i 70 m de longitud prospectada.

La terrassa inferior del jaciment està seccionada, de nord a sud, pel pas de la carretera N-152. La prospecció es va concentrar al sector oriental de la

Prospecció geofísica de can Terrés.
Àrea de prospecció núm. 2.
S'observa la presència d'un rectangle
amb valors molt elevats de resistivitat
que va ser excavat en la campanya de 1995.
Font: RAAP.

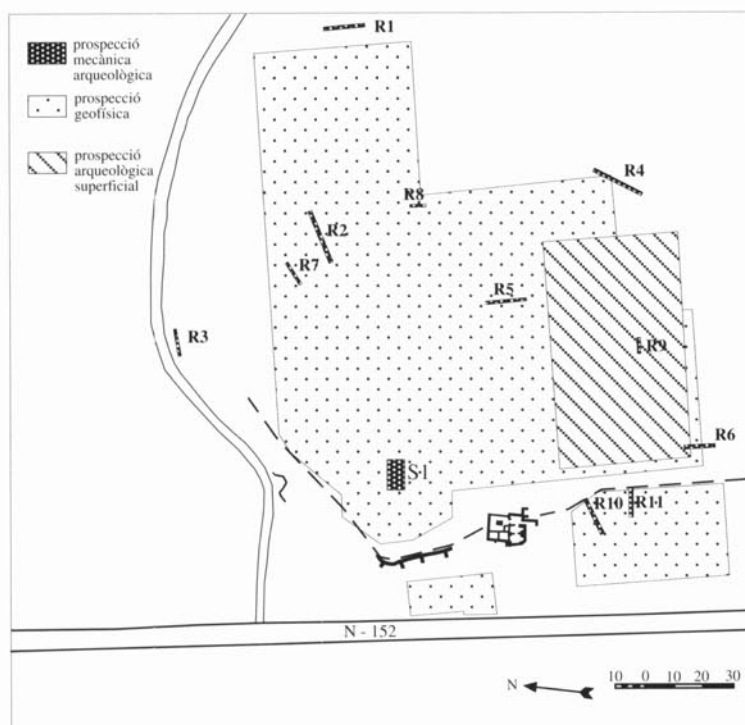
carretera⁸, a l'entorn immediat de l'edifici dels banys. Es van distingir dues zones de prospecció. La primera, de 29 m x 14 m de superfície, es va plantejar al sector més baix de la terrassa i se sobreposava parcialment a la rasa de la companyia telefònica per tal de comprovar la continuïtat d'algunes de les estructures documentades l'any 1989. Efectivament, els valors de resistivitat denotaren la presència d'un possible mur d'aproximadament 25 metres de longitud i orientat en direcció nord-oest/sud-est. A llevant d'aquest mur es constataren zones de resistivitat elevada que, tot i ser un xic més confuses, també podrien reflectir la presència de restes arqueològiques. La segona àrea de prospecció, de 51 x 31 m de superfície, es va plantejar al sector sud-occidental dels banys, en un indret on la creixuda del cereal sembla indicar la presència d'estructures soterrades de planta regular. Si bé la prospecció geofísica semblava contrastar aquesta evidència, les rases obertes posteriorment van demostrar que tant els canvis en la resistivitat com el creixement diferencial del blat no eren deguts a la presència d'estructures arqueològiques sinó a diferències molt marcades en la composició geològica del subsòl.

Sondeig núm. 1. Excavació de l'estructura rectangular detectada per de la prospecció geofísica.

Fotografia: Estrat, SCP.

⁸ El sector occidental de la carretera pertany, des dels anys setanta, a una altra finca que comprèn la masia de can Terrés, la capella de Santa Maria del Camí i els camps de l'entorn, actualment dedicats a l'explotació de bestiar. Es tracta d'una zona de gran interès arqueològic no sols per la possible aparició d'estructures altmedievals (monestir de Xixilo) sinó també pel pas del camí del Congost, el qual consitueix una pervivència de la via romana que unia Ausa i Barcino. Tal com hem esmentat anteriorment, no es pot descartar que la vil·la de can Terrés s'estengui vers aquest sector on hi ha documentades diverses troballes arqueològiques de caràcter fortuït.

Planta general de les campanyes de prospecció efectuades l'any 1995.

Font: Estrat, SCP.

Prospecció mecànica

Els resultats de la prospecció geofísica van ser contrastats mitjançant una campanya de prospecció arqueològica destinada a comprovar l'origen antròpic de les estructures detectades amb la resistivitat. La campanya, realitzada per Estrat SCP el mes de juliol de 1995, va consistir en l'excavació de diverses rases de prospecció mecànica adreçades a determinar la naturalesa dels canvis geofísics detectats i a ampliar, així, el límit conegut del jaciment.

També es consideraren les dades aportades pels informadors orals, especialment aquells que havien tingut l'oportunitat de veure el jaciment abans que es talés el bosc i s'enderroqués la totalitat d'estructures de la vil·la que encara es conservaven en superfície.

La ubicació de les rases es va establir amb l'objectiu de determinar els límits de la vil·la. Per aquest motiu, la intervenció va quedar restringida als extrems oriental, occidental i meridional del jaciment. No es va obrir cap rasa al sector central, que ja havia estat prospectat durant la campanya de 1983, ni a

l'extrem septentrional, que quedava definit de forma natural pel torrent de Malhivern.

El límit oriental de la vil·la és el que es va prospectar més exhaustivament, ja que els resultats de la resistivitat havien indicat la possible presència de diverses estructures antròpiques que, si es contrastaven de manera positiva, podien ampliar considerablement la superfície del jaciment. Es va obrir un total de sis rases, de les quals dues (rases núm. 5 i 8) es destinaren a confirmar la presència i la cronologia del possible camí, i tres (rases núm. 2, 7 i 10) a verificar la perllongació de l'aqüeducte de Malhivern vers la zona més elevada de la terrassa. L'existència del camí va quedar corroborada a l'extrem septentrional de la rasa núm. 5, on es va documentar una superfície compactada que, tal com indicaven els valors de resistivitat, mesurava entre 2,50 i 2,70 m d'amplada màxima. El material arqueològic que s'hi associava (material constructiu, ceràmica comuna romana i comuna africana) era força escàs, però suficient per a avançar una cronologia dels segles II-III d'ne⁹. Pel que fa a l'aqüeducte, cap de les tres rases obertes no va proporcionar evidències prou conclusives per a demostrar l'existència d'aquesta estructura. Tal com es pot concloure a partir de l'excavació de la rasa núm. 3, l'aqüeducte hauria estat arrasat com a conseqüència de la tala del bosc i de la rompuda agrícola. L'única evidència que s'hi pot relacionar és una taca de morter de 60 cm d'amplada i 7 cm de gruix que travessava transversalment la rasa núm. 7 en direcció nord-oest/sud-est. Finalment, la rasa núm. 1 es va plantejar a l'extrem més oriental de la terrassa

⁹ La cronologia proposada es basa en la presència d'una vora de ceràmica comú africana corresponent a les formes Hayes 183 o 184. La identificació d'aquest tipus és difícil d'afirmar perquè es tracta de formes d'àmbit força local que rarament s'exportaven.

sa, fora dels límits de la zona prospectada geofísicament. L'obertura d'aquesta rasa, que no va proporcionar cap prova antròpica, va fer desestimar la presència de restes arqueològiques més enllà de la zona prospectada.

Pel que fa al límit meridional del jaciment, es va obrir una rasa (núm. 9) 16 metres al sud-est de les estructures que aparegueren concentrades al sector central i al meridional del camp. En aquest indret s'havia constatat una taca de forma irregular que aparentment no es relacionava amb estructures arqueològiques. L'obertura de la rasa va posar al descobert un estrat arqueològic molt fèrtil que, gràcies a la presència de ceràmica comuna africana, va poder ser datat entre els segles II i III d'ne. La dispersió dels materials indica, amb tota probabilitat, que es tractava d'un abocament. Els resultats d'aquesta rasa confirmen l'ampliació de la vil·la cap al sud. Uns 40 metres al sud-oest d'aquesta rasa, la informació oral situava una tomba de cronologia indeterminada que es podria relacionar amb una zona de necròpoli de la vil·la. Per tal de contrastar aquesta informació, es va obrir una altra rasa (núm. 6) a l'emplaçament indicat per l'informador. En contra del que es preveia, aquesta rasa no va proporcionar evidències arqueològiques conclusives.

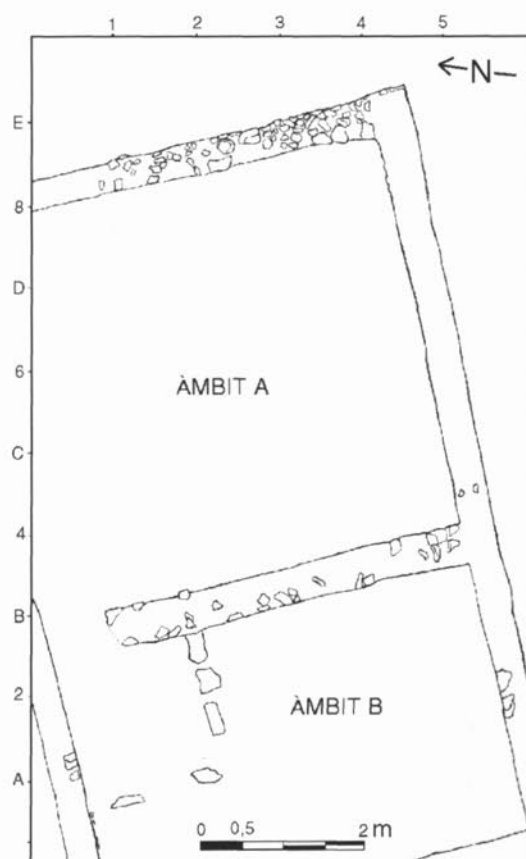
El límit occidental de la vil·la es va evidenciar mitjançant l'obertura de dues rases (núm. 10 i 11) a la terrassa inferior del jaciment. Ambdues rases es van plantejar a l'àrea de prospecció més meridional. El sector septentrional d'aquesta terrassa ja gaudia de la informació derivada de la campanya de 1989. Tal com hem esmentat anteriorment, l'obertura d'aquestes dues rases no va proporcionar estructures arqueològiques *in situ*, sinó únicament restes disperses de material constructiu romà. Aquest fet, unit a la manca de material arqueològic en superfície, permet establir el límit sud-oest de la zona construïda de la vil·la al nord de la rasa núm. 11.

Sondeig núm. 1

La prospecció geofísica va permetre definir amb gran precisió algunes de les estructures conservades de la vil·la. Aquest nivell de definició va esdevenir especialment útil en aquelles zones del jaciment que havien estat afectades per una degradació més acusada. Aquest era el cas del sector nord-occidental de la terrassa superior, on, tal com hem esmentat, els mesuraments efectuats van detectar la presència de línies i punts de resistivitat elevada que, en termes generals, no mostraven una connexió clara. Segons la informació oral, en aquest sector havien estat excavades tres habitacions pavimentades amb *opus signinum* que van ser destruïdes posteriorment per a facilitar les tasques de conreu.

L'enginyer Joep Orbons va destacar la presència, en aquest mateix sector, d'un punt de resistivitat molt elevada que podria correspondre a una estructura de planta rectangular i 60 m² de superfície possiblement pavimentada. En tractar-se de l'única estructura no afectada per les tasques de conreu, hom va creure convenient fer un sondeig que, a més de confirmar la fiabilitat dels resultats de la prospecció geofísica, permetés documentar-ne l'estat de conservació i conèixer la dinàmica arqueològica d'aquest sector del jaciment fins ara desconegut.

Planta del sondeig núm. 1.
Font: Estrat, SCP.

L'excavació de l'estructura va confirmar plenament els resultats de la prospecció. Efectivament, sota l'estrat superficial de terres de conreu va aparèixer una estructura de planta rectangular que presentava aproximadament la mateixa orientació (nord-est/sud-oest) que l'edifici de contraforts excavat durant les campanyes de la Diputació Provincial de Barcelona. L'esmentada estructura mesurava 9,40 m de longitud i 6 m d'amplada i tenia una superfície construïda de 56,40 m². Presentava una paret mitgera que la subdividia transversalment i definia dos àmbits clarament diferenciats (A i B) de 25,3 m² i 16 m², respectivament.

L'àmbit A estava constituït per una única estança de planta rectangular coberta per un nivell d'enderroc amb abundants cendres i restes de *tegulae* i *imbrices*. Aquest enderroc es concentrava majoritàriament a la part central i a la meridional de l'estança, on assolía una potència màxima de 28 cm.

L'àmbit B, també de planta rectangular, gaudia d'un petit compartiment de 3 m² que aprofitava l'angle format pel mur septentrional i el mur mitger i estava delimitat al sud i a l'oest per dos petits envans. L'envà occidental presentava una obertura de 65 cm que podria correspondre a la porta d'accés al compartiment. El mur septentrional i el mur occidental d'aquest àmbit conservaven *in situ* restes de l'arrebossat intern, de color vermell i blau, respectivament.

La intervenció es va centrar primordialment en l'extracció de l'enderroc que cobria l'àmbit A. L'excavació d'aquest estrat va posar al descobert una capa de cendres la densitat de la qual feia pensar en un incendi important que s'hauria enregistrat en aquest àmbit. Probablement, aquest incendi s'hauria estès també a l'àmbit B, on aparegueren restes de cendres i carbons d'abast no tan generalitzat¹⁰. Es tracta d'un estrat arqueològic d'alta fiabilitat, tal com es dedueix de la composició del sediment —dispers homogèniament en l'àmbit

mentonat— i de les característiques tipològiques i cronològiques dels materials exhumats.

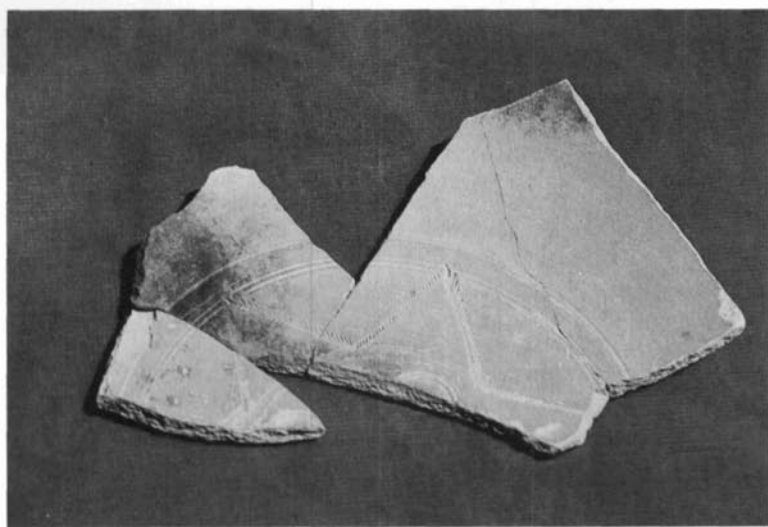
El conjunt ceràmic¹¹ presenta una cronologia homogènia que ha estat establerta, principalment, partint de les importacions africanes. Pel que fa a la ceràmica sigil·lada clara, destaquen diversos atuells de TS africana D, principalment bols (Hayes 61A, 61B i 81), morters (Hayes 91B) i plats (Hayes 76), que es poden datar entre el primer quart del segle IV i el darrer quart del segle V *dne*. Els plats de fons pla presenten decoracions fetes a base de motius estampats (palmetes, reixes i espigues disposades en forma d'estrella), que en tots els casos estan delimitats per cercles concèntrics.

La ceràmica africana de cuina està representada majoritàriament per alguns plats tapadora (formes Hayes 182 i 196) i cassoles (formes Hayes 23B i 197). Aquestes formes tenen, segons Hayes, una cronologia més endarrerida: dels segles II-III *dne*. Això no obstant, algunes d'aquestes formes poden perdurar fins al final del segle IV o l'inici del segle V *dne* (AAVV, 1981).

El conjunt d'importacions africanes es complementa amb la presència de llànties de disc de la forma Atlante VIII. Així mateix, també s'han constatat alguns fragments informes d'àmfora que, segons la pasta i l'acabat, poden correspondre a produccions africanes que perduren fins a mitjan o el final del segle V *dne* (Keay 1984). Concretament, es tracta d'àmfores africanes d'engalba blanca groguenca i també d'àmfores de superfície negra. Les primeres han estat documentades a les excavacions de les termes del Nuotatore, a Òstia, on apareixen en contextos del segle II i es generalitzen a partir del segle III *dne* (A. Carandini i C. Panella, 1973). D'acord amb Keay, aquest mateix tipus de pasta perdura en formes força més modernes fins a la darrerria del segle VI *dne*. Les àmfores africanes de superfície negra corresponen a formes datades per Keay en els segles IV, V i mitjan VI *dne* (Keay, 1984, pàg. 298, 299, 302, 303 i 396).

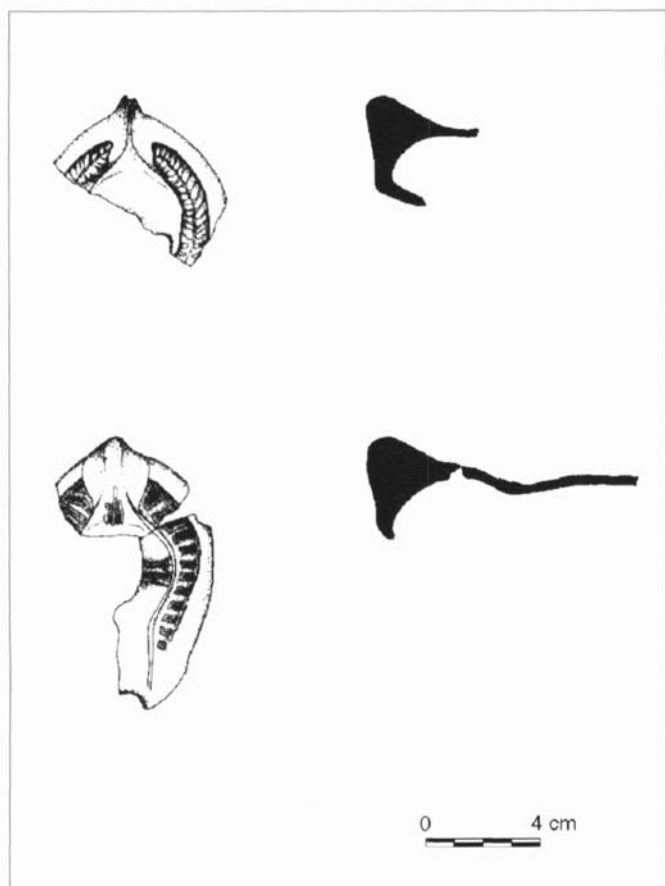
10 Cal destacar, a més, la presència d'una possible estructura de fusta carbonitzada situada a la meitat meridional d'aquest segon àmbit. Es tracta d'una toca de 3,10 m de longitud i 25 cm d'amplada que, tot i trobar-se lleugerament desviada amb relació a l'eix longitudinal de l'estança, podria correspondre a una biga. Sobre aquesta primera toca en recolzava una altra d'1,40 m de longitud i 20-25 cm d'amplada que, a diferència de l'anterior, estava orientada transversalment, de forma paral·lela al mur mitger.

11 Volem agrair l'ajut dels arqueòlegs Jaume Monsalvatge, Jaume Manuens i Montserrat Trias, que col·laboraren en la realització de l'inventari ceràmic. Així mateix, volem agrair l'ajut de Santi Pérez, que participà en la classificació de la ceràmica sigil·lada, de Montserrat Menesanch, que ho va fer en la ceràmica romana tardana i de Jordi Roig i Joan Manuel Coll en la ceràmica grollera romana tardana.

Plat de terra sigil·lata africana D procedent del sondeig núm. 1. Decoració estampada a base d'espigues disposades en forma d'estrella i cercles concèntrics. Estil A (I) Hayes. Fotografia: Eva Bertran.

Llànties africanes de disc procedents del sondeig núm. 1.
Llàntia 1 tipus Atlante VIII amb decoració d'espigues.
Llàntia 2 tipus Atlante VIIIA2b decorada amb un crismó.
Font: Estrat, SCP.

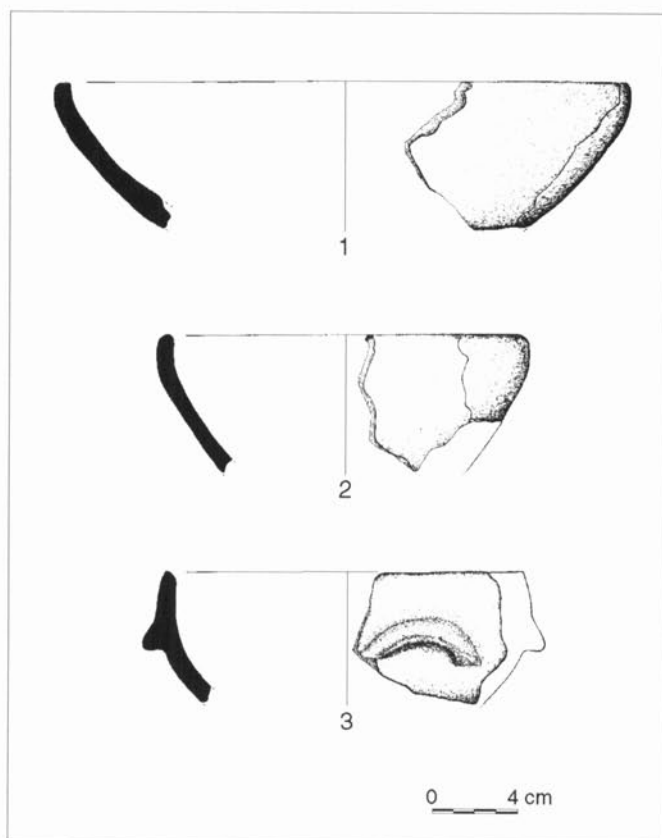
Pel que fa a les produccions amfòriques, també s'ha documentat una vora d'àmfora de pasta ataronjada i engalba blanca procedent de la Bètica que correspon a la forma Keay 13, la qual, segons aquest mateix autor, es data a partir del segle IV i perdura fins a mitjan segle V dne.

Així mateix, s'ha documentat un fragment de morter de pasta ataronjada i engalba blanca groguenca que, d'acord amb C. Raynaud, va ser produït a l'Àfrica del Nord entre els anys 400 i 500 dne en el marc de les ceràmiques comunes mediterrànies de tradició romana tardana (C. Raynaud, 1993, pàg. 363).

Aquesta cronologia avançada queda confirmada per la presència d'atuells de TS gàl·lica tardana. Aquest tipus de producció, ja documentat durant les campanyes de la Diputació Provincial de Barcelona (A. Bacaria, 1992; R. Jàrraga, 1995), està representat per alguns fragments informes amb decoració estampada de rosetes i rodes, un fragment de vora que pertany a la forma 8 de Rigoir i dos fragments de peus anulars, un de secció vertical atribuïble a la forma 3 de Rigoir i l'altre de secció triangular, de forma indeterminable. El marc cronològic que abraça aquest tipus de producció es troba a cavall entre el 370 i el 500 dne (J. Rigoir, 1968; M. Py, 1993).

Al costat de les importacions, la ceràmica comuna romana presenta una gran diversitat de pastes i engalbes. Destaquen les pastes de cuïta oxidant acabades amb engalba externa de color blanc, groc, ataronjat o gris. Així mateix, també són abundants les pastes de color beix i gris. Algunes formes documentades corresponen a cassoles de cuïta oxidant i engalba ataronjada. És de destacar la presència d'alguns fragments informes de ceràmica comuna de pasta depurada i color beix, els quals possiblement pertanyen a gerres i a altres formes tancades que en contextos levantins han estat datades en el segle V dne (S. Gutiérrez, 1988, pàg. 325).

La ceràmica grollera, majoritàriament de cuïta reductora, també hi està ben representada amb cassoles, olles de perfil en S, marmites, pots tupins i peces de vora reentrant. Aquest repertori tipològic presenta una gran similitud amb la producció ceràmica del taller del Poble Sec, a Sant Quirze del Vallès, datat al final del segle IV i a mitjan segle V

Cassoles de cos troncocònic (núm. 1 i 2) i de cos semiesfèric amb nansa de forma semilunar (núm. 3).

Font: Estrat, SCP.

dne (E. Barrasetas, E. Carbonell i J. Martínez, 1993; J.M. Coll, J. Roig, J.A. Molina, 1997). Així mateix, també és paral·lelitzable amb les ceràmiques grolleres documentades a l'abocador de Vila-roma, a Tarragona, en contextos que també han estat adscrits al segle V dne (Ted'A, 1989).

Els recipients de vidre documentats al sondeig també són paral·lelitzables amb les peces constatades al jaciment de Vila-roma. Entre les formes aparegudes a can Terrés predominen els vasos oberts de perfil en S (forma Isings 32, 36a i 117), els plats oberts de cos troncocònic (forma Isings 116) i els

ungüentaris ampolleta (forma Isings 27). Aquestes peces s'insclouen en el repertori formal de tradició baiximperial vigent durant el segle V.

Prospecció arqueològica intensiva del límit meridional del jaciment

La prospecció superficial intensiva es va dur a terme a la terrassa superior o zona A, concretament al sector meridional del jaciment. Es tractava del sector més desconegut de la vil·la. Els resultats de la prospecció geofísica establien el final de la zona construïda 90 metres al sud del punt zero. Més enllà d'aquesta zona, la prospecció geofísica va posar en evidència dos punts aïllats de resistivitat elevada: el primer, situat 2 metres al sud i el segon, a 14 metres. La rasa núm. 9 va permetre constatar, contràriament al que s'esperava, que aquesta segona taca corresponia a un estrat arqueològic, amb la qual cosa s'ampliava el límit meridional del jaciment.

Tot plegat aconsellava dur a terme una prospecció superficial per tal de fixar aquest límit amb més precisió. L'àrea de prospecció es va establir sobre la base dels resultats de la resistivitat. Així, englobava el final de la zona construïda, la zona que havia proporcionat punts aïllats i una tercera zona que no havia ofert cap evidència geofísica. A més d'establir el límit meridional del jaciment, aquest plantejament havia de permetre comprovar si hi havia alguna relació entre la presència d'estructures en el subsòl i l'aparició de material arqueològic en superfície.

Per a facilitar la recollida de material, es va dividir la terrassa superior del jaciment en quatre grans sectors (A, B, C i D) de 40 metres de longitud cadascun. Cada sector va ser dividit en eixos numerats de l'1 a l'infinit a partir del punt zero. Aquests eixos delimitaven àrees de prospecció de 4 metres d'amplada en direcció nord-sud i 40 metres de longitud en direcció est-oest. La zona prospectada es va centrar en els eixos núm. 25 a 34 dels sectors A i B. La superfície total prospectada va ser de 3.520 m², és a dir, 1.600 m² al sector A i 1.920 m² al sector B.

El material va ser recollit de manera exhaustiva¹².

12 A excepció del material constructiu rotat, que només va ser enregistrat i pesat.

Cada fragment o grup de fragments situats en un radi no superior als 50 cm rebia un número de camp i era marcat en una planta a escala 1:100. Aquesta informació es registrava en una fitxa de prospecció de camp en la qual es classificaven els materials segons els criteris de matèria, producció i tipus establerts en l'inventari.

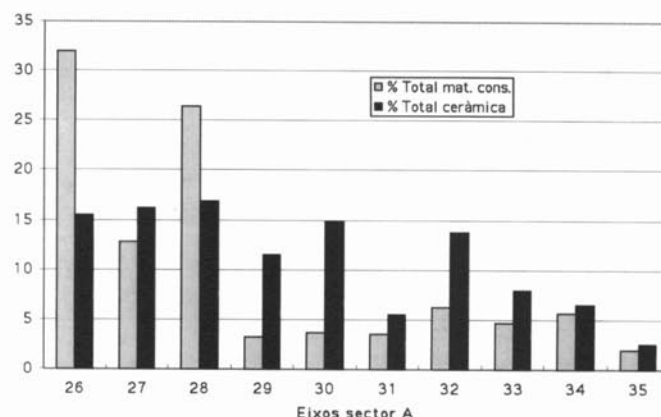
La descripció dels sectors A i B s'ha fet separatament perquè els resultats de la prospecció geofísica ja assenyalaven dues dinàmiques completament diferenciades.

Sector A

Pel que fa a la definició del límit meridional, cal destacar que la quantitat absoluta de fragments disminueix perceptiblement a mesura que avancem cap al sud. Es constata una disminució abrupta a partir de l'eix núm. 27. De fet, el 63,4% dels fragments es concentra en els eixos núm. 25, 26 i 27, en el subsòl dels quals es van detectar unes estructures que es correspondrien amb la zona construïda de la vil·la.

Si s'observa la dispersió espacial d'aquests eixos, es pot concloure que la concentració més gran de material es troba entre els metres 10 i 33, coincidint precisament amb el punt geofísic D. Pel que fa a l'eix núm. 25, cal destacar, a més, una concentració important en el límit oriental entre els metres 36 i 40 que continua cap al sector B. Aquesta concentració també es relaciona amb una possible estructura rectangular documentada a l'est del punt esmentat.

En els eixos núm. 28, 29, 30 i 31, en els quals es van descobrir estructures aïllades, el percentatge de fragments respecte del total és del 21,7 %. Cal remarcar que, en aquests eixos, el material s'agrupa precisament en aquelles àrees on es detectaren mesures de resistivitat elevada. En els eixos núm. 28, 29 i 30, el material es concentra bàsicament a la zona oest del sector, fet que també es pot posar en relació amb l'aparició d'una taca de resistivitat elevada. En canvi, en els eixos núm. 31, 32, 33 i 34, la concentració de material es desplaça cap a la zona est. Cal destacar que en el límit oriental dels eixos núm. 30 i 31 es va verificar una taca de resistivitat

Prospecció superficial del límit meridional del jaciment.

Sector A. Quantitat absoluta de material arqueològic per eixos. S'ha diferenciat el material constructiu del ceràmic.

Font: Estrat, SCP.

elevada que, tal com hem esmentat, va ser confirmada per la rasa núm. 9. En els eixos núm. 32, 33 i 34, en els quals no es va documentar cap indicatiu geofísic, el percentatge és del 13,3 %.

El percentatge de fragments de l'eix núm. 34 (darrer eix prospectat) és el més reduït (1,9 % respecte del total). Aquest fet posa de manifest una disminució abrupta que permet establir amb força precisió el límit meridional del jaciment.

Si s'analitza globalment el sector A, es pot observar que hi ha un comportament diferenciat entre el material constructiu i la ceràmica. En nombres absoluts predomina el material constructiu en la majoria dels eixos. Però si s'analitzen els percentatges globals, es comprova que el material constructiu domina percentualment en els eixos més septentrionals (núm. 25 i 27) i el ceràmic en els eixos meridionals. Aquest comportament diferenciat es pot relacionar amb la concentració d'estructures que es va detectar a l'extrem nord de l'àrea prospectada. Així mateix, caldria considerar el fet que els fragments ceràmics es desplacen més fàcilment que el material constructiu a causa del seu poc pes.

Sector B

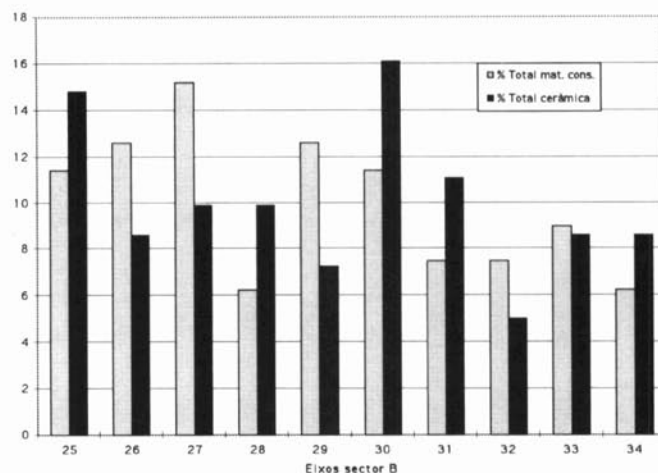
Al sector B es van prospectar 12 eixos (núm. 23 a 34), que van proporcionar un total de 210 fragments superficials. Per tal d'igualar la superfície dels dos sectors prospectats i poder-los comparar, s'han desestimat els dos primers eixos (núm. 23 i 24), que no van ser prospectats al sector A. Per tant, el nombre absolut de fragments a comparar és de 166, que enfront els 753 del sector A evidencien una disminució del 78%.

Aquesta disminució coincideix pràcticament amb l'absència d'evidències geomagnètiques en aquest sector. Els únics punts de resistivitat elevada van ser documentats al límit occidental del sector, concretament en els eixos núm. 23, 24, 30 i 31. En termes generals, cal remarcar que els materials tendeixen a concentrar-se precisament a la part occidental del sector, majoritàriament entre els metres 1 i 12 i coincidint de manera evident amb la franja on es van documentar les taques de resistivitat elevada.

La disminució observada en sentit oest-est contribueix a establir el límit oriental del jaciment. Pel que fa al límit meridional, s'ha de dir que, com al sector A, també s'observa una disminució en la quantitat de fragments per eixos en sentit nord-sud (del 14 al 6%). Aparentment, no es tracta d'una diferència tan abrupta com la del sector A, però si es descarten els materials concentrats en els primers 12 metres, la disminució és força més evident.

L'EDIFICI DELS BANYS

El jaciment de can Terrés ha estat classificat com una vil·la rústica de fundació republicana. D'acord amb els resultats de les campanyes de prospecció geofísica i arqueològica, la superfície construïda era de 5.600 m². D'aquesta superfície, només ha estat excavat un 7% (385 m²), que correspon a l'edifici dels banys i a les estructures annexes situades immediatament a l'est. A més, caldria afegir l'edifici de contraforts —amb una superfície mínima de 529 m²—, que només ha estat excavat parcialment.

Prospecció superficial del límit meridional del jaciment. Sector B. Quantitat absoluta de material arqueològic per eixos. S'ha diferenciat el material constructiu del ceràmic. Font: Estrat, SCP.

L'edifici dels banys és l'única part del jaciment que ha estat excavada en la seva totalitat. Va ser construït en el segle I d'ne, en un marc cronològic que abraça la construcció de la majoria dels edificis termals de les províncies occidentals de l'Imperi (Nielsen, 1993, pàg. 65)¹³. La utilització d'aquest edifici va perdurar, com a mínim, fins al segle IV d'ne¹⁴. Les estructures perimètriques denoten dues fases constructives. La construcció original està caracteritzada per murs de 45 cm de gruix que delimiten el conjunt de les sales termals. A aquesta primera fase també correspon un dipòsit hidràulic situat a llevant dels banys i un possible passadís d'entrada situat a l'extrem septentrional. Els murs originals estan reforçats, en quasi tot el perímetre exterior de l'edifici, per un mur de 55 cm d'amplada que podria correspondre a una etapa de reconversió d'algunes de les estances dels banys. Aquesta etapa de reconversió ha estat relacionada amb l'ampliació de la vil·la vers el nord, i més concretament amb la construcció d'un nou edifici (denominat tradicionalment de *contraforts*) que alguns autors han considerat d'època medieval.

¹³ La data de construcció de l'edifici dels banys ha estat establerta en la segona meitat del segle I d'ne partint d'un fragment de TS sudgàl·lica (forma Dragendorf 27) que va aparèixer encastat en una canal desguàs del fornax.

¹⁴ Les darreres reformes de l'edifici dels banys han pogut ser datades entre els segles III i IV partint de dos fragments residuals de TS sudgàl·lica i de TS clara C apareguts en el sediment del fornax.

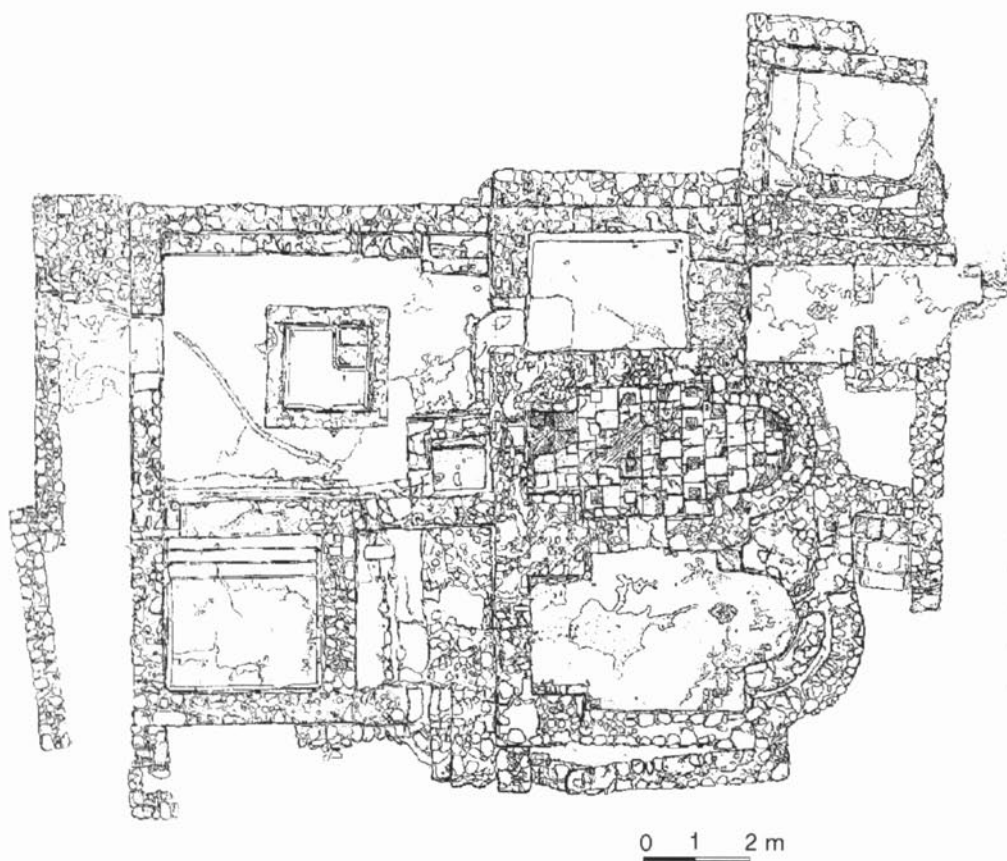
Aquest edifici no ha estat excavat en extensió, i per aquest motiu no se'n coneix ni la funcionalitat ni la cronologia específica. Maurí, l'any 1949, el va relacionar amb el monestir de l'abadessa Xixilo (J. Maurí, 1949, pàg. 16). Josep Barberà i Ricard Pascual hi van obrir una trinxera al començament dels anys setanta. Tot i que únicament hi documentaren *tegulae* romanes, opinaren que no semblava una estructura romana i també el relacionaren amb l'esmentat monestir (J. Barberà i R. Pascual, 1973, pàg. 152). Anna Pàmies i Jordi Pardo (1987, pàg. 147), en canvi, el van adscriure als segles III i IV d'ne i el van relacionar amb una fase d'ampliació de la vil·la, amb noves estances destinades a treball i a magatzem¹⁵.

L'edifici dels banys de can Terrés és de planta rectangular i té una superfície aproximada de 200 m². Està subdividit per un eix orientat d'est a oest que separava la zona calenta de la freda. Les sales fredes estaven orientades al nord i les calentes al

sud per tal d'aprofitar millor la insolació. L'accés s'efectuava a través d'unes escales construïdes amb bases de premsa reutilitzades que comunicaven els banys amb la part oriental de la vil·la. L'edifici tenia, com a mínim, cinc sales: *apodyterium*-*frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium*, *sudatorium* i *fornax*.

El recorregut termal era de tipus rectilini angular: des del vestidor s'accedia, en línia recta, a la sala tèbia i des d'aquesta, fent un gir de 90°, a les sales calentes (*caldarium* i *sudatorium*). Després del bany calent, calia retrocedir fent el mateix recorregut a la inversa fins al vestidor. El vestidor servia de sala freda i comunicava directament amb la piscina d'aigua freda¹⁶. Originàriament, el vestidor també comunicava amb la sala on hi ha el forn. Segons alguns autors (López, 1993, pàg. 31), aquesta sala podia estar reservada a *unctorium* (sala de massatges).

A continuació es descriuen les sales que formen l'edifici seguint l'ordre del bany.

Planta de l'edifici dels banys elaborada l'any 1997 pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

Autors: Lluís Sant i Pilar Camps.

15 L'any 1995, l'obertura del sondeig núm. 1, situat a llevant del mur occidental de l'edifici de contraforts, va revelar la presència de noves estructures datades al final del segle IV o al començament del V d'ne, que estaven disposades en la mateixa orientació que l'edifici esmentat. Tot i que aquesta cronologia no es pot generalitzar encara per a tot l'edifici de contraforts, constitueix un argument a favor de la seva adscripció romana.

16 Aquest era el recorregut vigent en el moment en què es van abandonar els banys. Tal com hem expressat, hi ha algunes portes inutilitzades que evidencien la possibilitat d'altres itineraris. Malauradament, les excavacions dels anys setanta no van poder establir l'evolució d'aquests recorreguts.

Zona d'entrada als banys¹⁷

L'accés als banys s'efectuava a través d'una petita àrea pavimentada de 2,6 m² de superfície conservada que Ricard Pascual interpretava com un porxo que protegiria l'entrada a l'edifici termal (R. Pascual, 1977, pàg. 207). El paviment està fortament erosionat pel cantó oest i no és possible determinar-ne la superfície total. El límit septentrional queda definit per un mur de 6 metres de longitud i 45 cm d'amplada que discorre en direcció est-oest, paral·lelament al mur perimètric de l'edifici. Aquest mur podria haver delimitat un corredor d'accés als banys, el qual posteriorment hauria estat substituït per un porxo. Això no obstant, cal destacar que a l'extrem occidental el mur gira en direcció nord i insinua la presència d'una altra estructura que hauria quedat tallada per la construcció de l'edifici de contraforts i de les clavegueres annexes.

Apodyterium - frigidarium

L'*apodyterium* o vestidor era la sala d'entrada i sortida dels banys. Era de planta rectangular i tenia una superfície de 35 m². Presenta indicis de diverses remodelacions que afectaren no sols els accessos sinó també la distribució dels elements arquitectònics que la componen¹⁸. A excepció de la piscina central, la disposició actual de la sala correspondria a l'aspecte de la darrera reforma que, tal com hem esmentat, es podria datar entre els segles III i IV d'ne. Es tracta de l'estança més ben conservada dels banys, ja que presenta encara restes de pintura mural i, a diferència de les altres sales, també conserva el paviment original, d'*opus signinum*. Actualment, el paviment es mostra força degradat per l'erosió. Quan va ser excavat, presentava un acabat polit que li conferia un aspecte brillant i estava decorat amb petites tesselles distribuïdes aleatòriament per tota la superfície.

L'accés a aquesta sala s'efectuava a través d'una porta d'1,10 m d'amplada oberta en el mur septentrional de l'edifici. Seguint els cànons vitruvians, al centre de la sala hi havia una petita piscina qua-

Edifici dels banys. Al primer pla, la zona d'entrada, el vestidor (*apodyterium*) i la piscina freda (*frigidarium*).
Fotografia: Estrat, SCP.

drangular (pediluvi) de 2,5 m² de superfície i 1 m de profunditat. Gaudia de dos graons d'accés i estava revestida amb *opus signinum*¹⁹. En el moment de l'excavació, aquesta piscina va aparèixer totalment reomplerta i segellada pel paviment (R. Pascual, 1977, pàg. 207). Joan Hernandes va observar la presència d'unes empremtes que semblaven indicar que havia estat inutilitzada per a aixecar-hi una segona piscina de les mateixes dimensions al damunt (J. Hernandes, comunicació personal). A l'angle sud-occidental de la sala es conserva una altra piscina, de dimensions encara més reduïdes (1 m x 1 m) que, segons Jordi López (1993, pàg. 30), amortitzaria una porta pre-existent que posaria en comunicació el vestidor amb el *caldarium*.

A més d'aquestes dues petites piscines, el vestidor disposa d'una banqueta d'obra situada a la paret de llevant de la sala que era utilitzada pels banyistes quan es vestien o es desvestien. A l'extrem meridional d'aquesta mateixa paret hi ha una pica que

¹⁷ En aquesta descripció de les estructures se segueix la denominació establerta per Ricard Pascual a la zona dels banys (R. Pascual, 1977, pàg. 208). Aquesta denominació s'ha ampliat també a les estructures annexes.

¹⁸ La manca d'informació estratigràfica impedeix determinar l'evolució cronològica d'aquestes remodelacions.

¹⁹ Segons Jordi López (1993, pàg. 29), aquesta piscina mostrava restes d'un enllosat de marbre.

encara conserva el tub de plom per al desguàs. La canal de desguàs del vestidor es troba a l'extrem occidental de la sala i discorre paral·lelament al mur de ponent. Mesura 8 cm d'amplada i 25 cm de profunditat. Els solcs del paviment evidencien el sistema d'angulació de les aigües brutes de l'estança, concretament des de la pica fins a la canal.

La porta de sortida del vestidor comunicava directament amb la sala tèbia i tenia la mateixa obertura que la porta d'entrada (1,10 m). L'estança disposava d'una tercera porta que comunicava el vestidor amb la sala on hi havia el *fornax*. Aquesta porta, més estreta que les anteriors (80 cm), va aparèixer tapiada.

Tepidarium

Tal com es conserva actualment, el *tepidarium* era la sala més petita dels banys. Era de planta rectangular, tenia una superfície de 6,6 m² i disposava d'un paviment sobreelevat (*suspensurae*) per a facilitar l'escalfament de la sala. Actualment només es conserva el paviment inferior. Això no obstant, en les fotografies de les excavacions dels anys setanta s'observa un mínim de dues *pilae* enfront del mur meridional. Així mateix, J. Hernandes (comunicació personal) esmenta que es conservaven alguns fragments del paviment superior *in situ*. De fet, el mur oriental, de 2,70 metres d'altura, presenta dos tipus de parament: *opus testaceum* a la part inferior i *opus incertum* a la part superior. L'ús d'aquests dos tipus de parament pot estar relacionat amb el sistema d'escalfament de la sala, ja que l'*opus testaceum* conserva més l'escalfor. A més, el parament inferior té una altura màxima de 75 cm. Segons Vitruvi, aquesta és precisament l'altura que havia de tenir la *suspensura* per a afavorir la circulació de l'aire calent. La paret meridional d'aquesta estança presentava originalment un petit annex rectangular que podia haver estat utilitzat com a banyera o *alveus*. Aquest annex va ser amortitzat posteriorment, amb la qual cosa es reduí la superfície hàbil de l'estança. La paret occidental està força arrassada, de manera que no es conserva el llindar de la porta que comunicava la sala tèbia amb la sala calenta adjunta. L'obertura visible actualment estaria per sota del nivell dels paviments superiors d'ambdues sales i podria correspondre a una obertura practicada per a facilitar l'entrada d'aire calent des del *caldarium*. Això no obstant, segons una co-

Edifici dels banys. Al primer pla, les sales calentes (*sudatorium* i *caldarium*). Al fons, les sales tèbies (*tepidarium*), on destaca el parament diferenciat de la paret oriental, marcant la línia del paviment sobreelevat, actualment desaparegut. Fotografia: Estrat, SCP.

municació oral de J. Hernandes, quan es va excavar aquest sector dels banys, l'obertura era inexistent. De fet, el plànol presentat per Ricard Pascual no presenta cap obertura entre el *tepidarium* i el *caldarium*. Això podria indicar la presència d'un segon forn que no ha estat localitzat.

Immediatament al sud de la sala tèbia s'obre una altra estança, de dimensions un xic més reduïdes, que alguns autors consideren aliena al conjunt termal (J. López, 1993, pàg. 30). Ricard Pascual, apuntava, en canvi, que caldria considerar-la una perllongació de la sala tèbia (R. Pascual, 1977, pàg. 209). Jordi Pardo la interpretava com una piscina d'aigua tèbia (A. Arrizabalaga i al., 1984, pàg. 86). Tal com hem expressat anteriorment, el mur de separació entre ambdues sales no sembla posterior al primer moment de construcció de l'edifici. Mostra algunes modificacions que podrien indicar l'anul·lació de l'*alveus* per a construir una piscina més gran, la qual, tal com proposa Jordi Pardo, podria ocupar la totalitat de la segona sala. De fet, la unió entre el mur que separa ambdues sales i el mur oriental presenta un revestiment d'*opus signinum* que demostra que havien estat comunicades. Així mateix, a l'angle sud-occidental d'aquesta se-

gonal sala es conserva una pilastra o *pila* que indicaria que la piscina també comptava amb un hipocaust, tot i que no s'aprecia cap indicatiu de comunicació subterrània entre aquesta sala i les sales calentes dels banys. A la paret oriental s'observen dues filades de maó que estan situades a una altura de 75 cm respecte del paviment inferior i que podrien indicar l'altura del fons sobreelevat de la piscina. El tancament d'aquesta estructura pel cantó sud s'efectua amb una paret de 25 cm de gruix que presenta una obertura central de 45 cm. Aquesta paret, força més estreta que les altres, ha pogut ser datada a partir de dos fragments de ceràmica comuna africana que estaven encastats al morter i que podrien datar el moment de construcció de la piscina. Immediatament al sud de la piscina es constata una altra sala pavimentada amb morter que està a mig excavar i que ha sofert una forta erosió a l'extrem sud.

Caldarium

La sala calenta dels banys de can Terrés presenta una planta anàloga a la sala situada immediatament a l'oest (*sudatorium*), si bé les dimensions són lleugerament diferents. El cos central de l'estança, de 5,98 m² de superfície, és de planta quadrangular i estaria cobert amb forma de volta. A banda i banda del cos central es conserven dos petits annexos, l'un de planta rectangular i l'altra de planta semicircular, de 1,58 i 2,04 m², respectivament. D'acord amb Jordi López, aquests dos annexos estarien destinats a encabir dues piscines d'aigua calenta (J. López, 1993, pàg. 30). Això no obstant, caldria considerar la possibilitat que, tal com estableixen els canons vitruvians, la sala disposés d'una única piscina (*alveus*), la qual se situaria a l'extrem septentrional. A l'extrem meridional, a l'igual del que succeeix a les termes del forum de Pompeia, hi hauria una font (*labrum*) (P. Gallo, 1991, pàg. 33). De fet, Ricard Pascual esmentava el descobriment de les restes

d'una petita pileta o font freda en un indret indeterminat de la sala (R. Pascual, 1977, pàg. 208).

L'estança conserva el paviment inferior, format per maons de 42 x 35 cm. Així mateix, encara es poden observar les *pilae* que aguantaven el paviment sobreelevat, les quals estaven formades per maons de 20 cm de costat²⁰. L'altura màxima conservada de les *pilae* és de 14 cm²¹. Durant la campanya d'excavació de 1961 es documentaren abundants fragments de teules amb apèndix (*tegulae mammatae*) que van ser reutilitzades per a formar una cambra amb parets buides que facilitava la circulació de l'aire calent des de les *suspensurae* fins al sostre. Així mateix, es documentaren petits tubs de ceràmica (*tubuli*) que, tal com es va constatar a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), podien haver estat emprats per a permetre el pas de l'aire calent des de les *suspensurae* fins a les parets (M. Prevosti, 1993, pàg. 34)²².

L'accés a aquesta sala s'efectuaria amb tota probabilitat des del *tepidarium*, si bé, en no conservar-se els paviments superiors, tampoc no s'ha pogut observar cap indicatiu de la porta de comunicació entre ambdues sales. Jordi López destaca que la sala també comunicaria directament amb el vestidor a través d'una entrada que hauria estat tapiada posteriorment per a construir la piscina de l'angle sud-occidental del vestidor (J. López, 1993, pàg. 29). De totes maneres, cal destacar que la suposada entrada té una amplada de 60 cm, força inferior a la de les altres portes dels banys (1,10-80 cm). L'aspecte sembla correspondre més aviat a un nínxol o prestatge relacionat amb la piscina adjacent, ja que la part inferior de l'obertura presenta una *tegula* col·locada horitzontalment i també indicis d'un solc longitudinal que podria haver acollit el tub de plom de l'aigua procedent de les calderes de l'hipocaust que ompliria l'esmentada piscina. L'accés a la sala contigua (*sudatorium*) tampoc no s'ha conservat.

20 Segons Vitruvi, el paviment inferior de les sales calentes dels banys s'efectuava normalment amb maons d'un peu i mig de costat (45 cm) denominats *sesquipedales*. Les *pilae*, en canvi, es construïen amb maons de 22 cm de costat denominats *bessales*.

21 D'acord amb Vitruvi, l'altura original de les *pilae* oscil·laria entre 60 i 100 cm.

22 A les termes de Cluny (Paris), aquestes petites conduccions ceràmiques s'utilitzaren per a sostenir els apèndixs de les *tegulae mammatae* a la paret. El terme *tubuli* fa referència a conduccions més grans de secció rectangular que constitueixen una evolució i una millora tècnica respecte a les *tegulae mammatae*.

Sudatorium

D'acord amb el que destacava Ricard Pascual, aquesta seria la sala més calenta dels banys perquè està situada al costat del *fornax*. És de planta molt similar al *caldarium*. El cos central i l'annex septentrional tenien una superfície lleugerament més gran (8,79 i 2,14 m², respectivament), mentre que l'annex meridional era més petit (1,61 m²). Segons Joan Hernàndes, en el moment de l'excavació, el mur semicircular d'aquest segon annex presentava un desguàs d'*imbrices* que anava a parar sobre el primer graó de l'escala adjacent i que podria estar relacionat amb la font o piscina situada a l'absis. Actualment només se n'aprecia un solc. El mur septentrional de l'estança presenta una obertura amb forma d'arcada que correspon al *praefurnium*. Igual que el *caldarium*, aquesta sala només conserva el paviment inferior, que a diferència de l'anterior no estava confeccionat amb maons sinó amb una capa de morter força degradada. A excepció de l'arcada, no es constaten indicis de l'altura del paviment sobreelevat.

Ricard Pascual suggereix que aquesta sala es podria interpretar com un *laconicum* i que, com a tal, no estaria destinada a prendre banys sinó a la transpiració corporal (R. Pascual, 1977, pàg. 208). Anna Pàmies i Jordi Pardo la definiren, en canvi, com una sala calenta, sense establir cap diferenciació respecte a l'àmbit E (J. Pardo, 1984, pàg. 13; A. Pàmies i J. Pardo, 1987, pàg. 146). Jordi López també la considera un *caldarium*, si bé, com Pascual, assenyalava que es tractaria de la sala que assoliria la màxima temperatura perquè era la primera que rebria el corrent calorífic del *fornax* (J. López, 1993, pàg. 30). La ubicació de la sala respecte del *fornax* indicaria que, tal com afirmava Ricard Pascual, podia haver estat utilitzada com a sauna. Malgrat tot, el mot *laconicum* podria no ser l'adequat, ja que, com remarca Renné Rebuffat (1991, pàg. 3), es refereix específicament a una sauna seca. Segons Vitruvi, les termes podien disposar de dos tipus de sauna: la seca (*laconicum*) i la humida (*sudatorium*). Les saunes humides es destinaven a sales d'aire humit que, a l'igual de a can Terrés, també disposaven d'una font (*labrum*) o d'una piscina d'aigua calenta (*alveus*). R. Rebuffat destaca que les saunes humides

són pròpies dels edificis termals més antics i que el *laconicum* en constitueix una evolució.

Piscina d'aigua freda

La piscina d'aigua freda es troba a ponent del vestidor o *apodyterium*, el qual, gràcies a aquesta addició, també es podia utilitzar com a sala freda o *frigidarium*. Aquesta piscina, de planta quadrangular i amb 8,5 m² de superfície, és la més gran de tot el conjunt termal. La paret est es conserva íntegrament i indica la profunditat original de la piscina, que era d'1,30 m. Aquesta paret posseeix tres graons per a facilitar l'accés des del vestidor. També està revestida amb *opus signinum* i conserva un tub de plom encastrat al mur de ponent.

Fornax

Aquesta petita sala, de planta rectangular i amb 7,3 m² de superfície mínima, acollia, en opinió de Ricard Pascual, el forn que alimentava el sistema de calefacció per hipocaust. Per a donar suport a aquesta hipòtesi, l'autor destacava la presència de l'arcada del *praefurnium*, a través de la qual es propagaria l'escalfor vers les sales calentes adjuntes (R. Pascual, 1977, pàg. 209). Malgrat aquest argument, no hi ha unanimitat en la interpretació. Anna Pàmies i Jordi Pardo la definien com una tercera sala calenta (A. Pàmies i J. Pardo, 1987, pàg. 146). Jordi López, en canvi, remarcava la inexistència dels pilars de les *suspensurae* per a rebatre aquesta interpretació i definir l'estança com una sala freda en la qual s'efectuàrien pràctiques concomitants amb els banys (J. López, 1993, pàg. 30-31).

Durant la campanya de restauració de 1993 es va dur a terme una neteja exhaustiva d'aquesta sala i es va descobrir una estratigrafia residual mitjançant la qual va ser possible detectar diverses remodelacions. El funcionament de l'estança com a forn va ser confirmat gràcies a la conservació d'un estrat de terres cremades i clapes de cendra que va aparèixer al nivell inferior de l'estratigrafia cobrint una canal de desguàs i el fonament d'un mur anterior a l'edifici termal. El nivell cendrós també cobria una plataforma d'obra situada a l'extrem sud-oriental de l'estança que podia haver estat utilitzada per a

Edifici dels banys. Dipòsit superior. Destaca el doble perímetre de tancament al sector oriental i a l'occidental del dipòsit. Fotografia: Estrat, SCP.

sostenir les calderes d'aigua del forn²³. Aquesta plataforma presenta indicis d'haver sofert temperatures elevades al sector més proper a l'arcada. L'accés al forn i a les calderes s'efectuaria a través d'una porta de servei situada en el mur occidental de la sala. Aquesta porta hauria estat anul·lada durant les obres de reforma de l'edifici²⁴.

Ricard Pascual afirmava que l'estança presentava una planta superior que posava en comunicació les sales calentes amb el *frigidarium*. Tal com es pot deduir de l'observació de les estructures, el paviment que dividia ambdues plantes estaria situat a l'altura del llindar de la porta de comunicació amb el vestidor. De fet, la paret septentrional de l'estança conserva restes d'arrebossat que es troben aproximadament a la mateixa altura que l'esmentat llindar. Aquestes evidències confirmarien, doncs, que, a més de ser utilitzada com a forn, aquesta estança podia haver acollit altres activitats a la planta superior.

Dipòsit superior

A llevant del *tepidarium* hi ha un dipòsit hidràulic que, en opinió de R. Pascual, serviria per a emma-

gatzemar l'aigua necessària per a tota la instal·lació termal (R. Pascual, 1977, pàg. 209). L'associació d'aquest dipòsit amb els banys no ha estat acceptada pels investigadors posteriors, els quals consideren que es tractaria d'una estructura dedicada a activitats agrícoles industrials segons que es dedueix de la presència d'una empremta rectangular que relacionen amb la base d'una petita premsa (J. López, 1993, pàg. 30; A. Pàmies i J. Pardo 1987, pàg. 146). Cal destacar que el dipòsit ha estat afectat per l'erosió a la part sud i que fins i tot ha perdut el mur meridional. La presència de tres paviments sobreposats i d'un doble circuit de murs als cantons est i oest evidencia que, com a mínim, va ser objecte de tres remodelacions. La construcció original, definida per dos murs de 35 cm d'amplada i una pavimentació d'*opus signinum* de 7 m² de superfície, podria ser contemporània a la construcció de l'edifici termal. Aquest primer dipòsit hauria sofert un seguit de desperfectes que en provocarien la reforma. Sobre el primer paviment, que sembla que estava enfonsat, s'hi sobreposa un reompliment de còdols i morter de 45 cm de gruix que serveix de base a una segona pavimentació, també d'*opus signinum*. Aquest segon paviment presenta una superfície un xic més reduïda (5,5 m²), ja que el mur occidental, de 50 cm d'amplada, es va desplaçar 50 cm cap a l'est. Així mateix, es va construir un mur de reforç, igualment de 50 cm, al cantó est. La tercera reforma va reduir encara més la superfície del dipòsit (4,8 m²), possiblement a causa de la instal·lació de la premsa esmentada. L'observació d'aquestes reformes confirmaria les dues possibles funcions (termal i agrícola industrial), que d'aquesta manera no resultarien oposades sinó separades en el temps.

CONCLUSIONS

El Projecte Arqueològic de can Terrés ha permès avançar considerablement en els tres camps d'actuació definits l'any 1994. Si bé, tal com hem indicat al començament d'aquest article, bona part de l'esforç pressupostari ha estat destinat a la consolidació de les estructures excavades i a la protec-

23 Seguint la descripció de Vitruvi, caldria situar el fogar just enfront de l'arcada. Damunt el fogar es col·locaven dues calderes: una per a escalfar l'aigua de les piscines o banyeres calentes i l'altra per a les tèbies. Les calderes recolzaven damunt unes graelles metàl·liques que alhora reposaven sobre una estructura d'obra. El dipòsit d'aigua freda, en canvi, recolzava directament sobre una base d'obra.

24 La inutilització d'aquesta sala com a forn queda provada no només per l'anul·lació de la porta de servei sinó també per l'anul·lació de l'arcada del *prae-furnium* i de la porta d'accés des del vestidor, les quals van aparèixer tapiades. Durant la campanya de restauració de l'any 1993, es va constatar un nivellament de terres que fixaria la inhabilitació del forn a l'entorn dels segles III-IV d'ne.

ció del jaciment (campanyes de restauració, delimitació de la zona a protegir, redacció de l'expedient de BCIN), les intervencions desenvolupades també han permès aprofundir en el coneixement de la dinàmica històrica de la vil·la. Els resultats de les noves campanyes de prospecció i la recuperació de la informació extreta d'antigues excavacions han fet possible avaluar l'estat de la qüestió del jaciment i han posat les bases per a desenvolupar el programa de recerca i reemprendre, en un futur immediat, les campanyes d'excavació sistemàtica de la vil·la.

A nivell metodològic, una de les aportacions fonamentals de les campanyes de 1995 és l'aplicació paral·lela de tres sistemes complementaris de prospecció: geofísic, mecànic i superficial intensiu. La comparació entre els resultats de la prospecció superficial intensiva i els de la resistivitat ha posat en evidència la necessitat de contemplar la distribució espacial del material superficial, el qual, malgrat les alteracions provocades per les tasques de conreu, reflecteix de manera fiable la ubicació i la cronologia aproximada de les estructures que es conserven en el subsòl.

El grau de definició de la prospecció geofísica ha permès establir amb precisió la distribució i les dimensions d'aquestes estructures, principalment al sector septentrional i al meridional de la terrassa superior. Així mateix, s'ha ampliat considerablement la superfície de la vil·la, que l'any 1983 havia estat establerta en 3.500 m². Els resultats de la prospecció geofísica de 1995, contrastats amb els de la prospecció arqueològica, han permès ampliar-la fins a 5.600 m² de superfície construïda. D'altra banda, també ha estat possible efectuar una aproximació a l'entorn immediat de la vil·la (possibles zones de conreu, camins, aqüeducte, etc.), de manera que la superfície total del jaciment ha quedat establerta en 13.300 m².

La campanya de prospecció arqueològica —sondeig núm. 1— ha aportat proves sobre el període d'abandonament de la vil·la, que ha estat fixat entre el final del segle IV i la primera meitat del segle V *dne*. Les hipòtesis presentades anteriorment es basaven, majoritàriament, en l'aparició de ceràmica

romana tardana en superfície o fora de context. El sondeig ha proporcionat un dels pocs contextos ceràmics romans tardans de Catalunya, paral·lelitzable als obtinguts al jaciment del Poble Sec (Sant Quirze del Vallès) o a l'abocador de Vila-roma (Tarragona).

Les campanyes de neteja, consolidació i documentació de les estructures excavades de la vil·la han permès avançar en la descripció arquitectònica del jaciment. Gràcies a aquestes campanyes ha estat possible concloure que les estructures de l'extrem septentrional del jaciment formen part de l'edifici de contraforts, el qual, d'aquesta manera, queda definitivament adscrit a l'època romana. A títol d'hipòtesi, és possible datar l'abandonament d'aquest edifici entorn dels segles IV-V *dne* sobre la base de la informació aportada pel sondeig núm. 1, que dataria l'abandonament de les estructures del sector nord-occidental la terrassa superior. D'altra banda, la reforma de l'edifici dels banys, evidenciada per la construcció d'un mur perimètric de reforç, l'anul·lació del forn i de la piscina central del vestidor i l'ampliació de les sales tèbies, es podria datar a partir de la darrereria del segle II *dne*. Aquesta reforma reduiria de manera important la zona termal, que es traslladaria al sector meridional de l'edifici, on s'hauria de localitzar un segon forn que substituís l'original.

Les dades obtingudes en el decurs d'aquests tres anys de desenvolupament del Projecte Arqueològic de can Terrés constitueixen, al nostre parer, una aportació interessant en el camp de la investigació de l'arqueologia clàssica. L'objectiu últim del projecte no s'ha limitat, però, a la investigació, sinó que ha intentat anar més enllà, de manera que aquesta informació ha revertit directament en la protecció legal del jaciment (declaració de BCIN) i en una sensibilització més gran del públic envers el patrimoni històric i arqueològic. La bona acceptació demostrada pels visitants (escoles i altres grups organitzats) constitueix un esperó per a continuar treballant en aquesta línia. Considerem que els treballs de recerca han d'estar a l'abast del públic, ja que aquesta és, en darrer terme, la millor estratègia per a garantir la protecció i la conservació del patrimoni.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV (1981): *Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero)*. Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, Roma.
- Arabia i Solanes, R. (1877): "Excursió a la Garriga, Ripoll, Núria i Sant Joan de les Abadesses", *Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, I.
- Arrizabalaga, A.; Pardo, J.; Sadurní, J. (1984): *Els orígens de Granollers i del Vallès Oriental*. Ajuntament de Granollers i Caixa de Catalunya.
- Bacaria, A. (1992): "Notes sobre les ceràmiques paleocristianes del Vallès". *Lauro, Revista del Museu de Granollers*, núm. 4, pàg. 12-14.
- Barberà, J.; Pascual, R. (1973): "La villa romana de can Terrés (La Garriga)". *Información Arqueológica*, núm.12, pàg. 152-153.
- Barrasets, E.; Carbonell, E.; Martínez, J. (1993): "El jaciment romà del Poble Sec (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental)". *Tribuna d'Arqueologia*, 1991-1992, pàg. 103-109.
- Canibell, E. (1878): "Excursió a la Garriga". *Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, II.
- Carandini, A.; Panella, C. (ed) (1973): *Ostia III*. Studi Miscellani 21, Roma.
- Carreras Candi, F. (1980 —reedició—): *Geografia Comarcal de Catalunya*. Edicions Catalanes SA, volum V (Barcelona III).
- Coll, J.M., Roig, J.; Molina, J.A. (1997): "Contextos ceràmics de l'antiguitat tardana al Vallès". *Taula rodona de contextos ceràmics d'època romana i medieval (segles IV-X dne)*, Badalona, novembre del 1996 (en premsa).
- Estrada i Garriga, J. (1925): *Síntesis arqueológica de Granollers y sus alrededores*. Museu de Granollers, Granollers.
- Estrada i Garriga, J. (1969): *Vías y poblamiento romanos en el territorio del Área Metropolitana de Barcelona*. Quaderns d'Edició Limitada i per a ús intern de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona, núm. B-65.
- Estrada i Garriga, J. (1990): *Repertori de peces i jaciments arqueològics de la Garriga (Vallès Oriental)*. Mecanoscrit inèdit.
- Estrada i Garriga, J. (1993): *Granollers a l'antiguitat*. Revista del Vallès, Tarafa Editora de Publicaciones SL.
- Estrada J.; Villaronga, L. (1967): "La Lauro monetat i el hallazgo de Cànoves (Barcelona)". *Ampurias*, núm. XXIX, pàg. 135-193.
- Fernández-Galiano, D. (1992): *Las villas hispanorromanas*. Cuadernos de Arte Español, núm. 26, Historia 16.
- Gallo, P. (1991): *Terme e bagni in Pompei Antica*. E.Italiano, Scignano, Pompei.
- Garriga, S.; Tenas, M.; Sánchez, E. (1993): *Vil·la romana de can Terrés. Memòria de la primera campanya de restauració*. Mecanoscrit inèdit.
- Gorges, J.G. (1979): *Les villas hispano-romaines. Inventaire et Problématique Archéologiques*. París.
- Guiral, C.; Mostalac, A. (1987): "Las pinturas romanas del Museo Episcopal de Vic". En: *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, volum I: documents de treball, Museu de Granollers.
- Gutiérrez Lloret, S., (1988): "El poblamiento tardorromano en Alicante a través de los testimonios materiales. Estado de la cuestión y perspectivas". *Antigüedad y cristianismo*, V, pàg. 323-337.
- Járrega Domínguez, R. (1995): "Aproximació a l'estudi de l'antiguitat tardana al Vallès Oriental". *Limes, Revista d'Arqueologia*, núm. 4-5, pàg. 63-77.
- Keay, S.J. (1988): *Roman Spain*. British Museum Publications, Londres. Traducció al castellà d'Editorial AUSA, 1992.
- Keay, S.J. (1984): *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. BAR International Series, núm. 196, Oxford.
- Keay, S.G.; Carreté, J.M.; Millett, M. (1989): "Ciutat i camp en el món romà: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis". *Tribuna d'Arqueologia*, 1988-1989, pàg. 121-129.
- López, J. (1993): "Termes de la vil·la romana de can Terrés". En: Mar, R.; López, J.; Piñol, L.I.: *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes*, Universitat Rovira i Virgili, Documents d'Arqueologia Clàssica, núm. 0, pàg. 28-31.
- Maurí i Serra, J. (1949): *Història de la Garriga*. Hospitalet de Llobregat, Romargraf SA, Volum I.
- Mora, G. (1981): "Las termas romanas en Hispania". *Archivo Español de Arqueología*, vol. 54, núm. 143-144, pàg. 37-86.
- Orbons, P.J. (1995): *Prospecció geofísica a la vil·la romana de can Terrés*. RAAP-Rapport 125, Stichting Raap, Amsterdam.
- Orri, J.; Tenas, M. (1990): "Darreres intervencions a la vil·la romana de can Terrés". *Lauro, Revista del Museu de Granollers*, núm.1, pàg. 20-23.
- Pàmies, A.; Pardo, J. (1987): "La vil·la romana de can Terrés (La Garriga)". *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*, Granollers.
- Pardo, J. (1984): *Excavacions a la vil·la romana de can Terrés (La Garriga). Campanya 1983*. Museu de Granollers, Àrea d'Arqueologia.
- Pardo, J. (1986): "La romanització del Vallès". *Estudis de Granollers i del Vallès Oriental. Aproximació al medi natural i a la història de Granollers*, Servei Municipal de Cultura de l'Ajuntament de Granollers, pàg. 41-46.
- Pardo, J. (1990): "Transformació del paisatge i organització del poblament en època romana al Vallès Oriental". *Limes*, núm. 0.
- Pardo, J.; Pàmies, A. (1986): "La romanització". En: Estrada, J.; Muntal, J.; Pardo, J. (coord.): *Els orígens del Vallès Oriental. Introducció a l'arqueologia de la comarca*, Museu de Granollers, Àrea d'Arqueologia.
- Pascual Guasch, R. (1976): "La Villa Romana de Can Terrés (La Garriga)". *Información Arqueológica*, núm. 20-21, pàg. 66-67.
- Pascual Guasch, R. (1977): "Las termas de can Tarrés (La Garriga)". *Informació Arqueològica*, núm. 25, pàg. 207-209.
- Prevosti, M.; Clariana, J.F., (1988, 1993): *Torre Llauder. Mataró. Vil·la romana*. Guies de jaciments arqueològics, Direcció General del Patrimoni Artístic, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Museu Comarcal del Maresme.
- Py, M. (dir.) (1993): *Dictionnaire des Céramiques Antiques (VII s.av.n.è.-VII s.d.n.è) en Méditerranée Nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*. En: *Lattara*, núm.6, Edition de l'Association pour la Recherche Archéologique en Languedoc Oriental.
- Rigoir, J. (1968): "Les sigillées paléochrétiennes grises et orangées". *Gallia*, XXVI, fascicle 1.
- Rodà, I. (1989): *Catàleg de l'epigrafia i de l'escultura clàssiques del Museu Episcopal de Vic*. Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs/ Publicacions del Museu i Biblioteca Episcopal de Vic, Sèrie Catàlegs / 2.
- Ted'A (1989): *Un abocador del segle V dne al forum provincial de Tarraco*, Memòries d'Excavació, núm. 2.
- Tenas, M.; Vila, L.I. (1990): "L'arqueologia al Vallès Oriental. Perspectives de futur". *Lauro. Revista del Museu de Granollers*, núm. 1, pàg. 40-41.
- Tenas, M.; Vila, L.I. (1996): "Breu història de les intervencions arqueològiques a la vil·la romana de can Terrés". *Analecta d'Història Garriguenca*, núm. 5.
- Vila, L.I.; Tenas, M.; Oliveras, I. (1993): *El Patrimoni Arqueològic de la Garriga*. Sant Cugat del Vallès, Editorial Rourich, Contrapunt Monografies.